

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
SCHOOL OF GLOBAL STUDIES

Lärarens demokratiska redskap mot våldsbejakande radikalisering

*En studie vid skolverksamheter inom Statens särskilda
ungdomshem*

Fredrik Carlson

Höstterminen 2015

Examensarbete i globala utvecklingsstudier

US1511

Handledare: Bent Jörgensen

Antal ord: 17493

Sammanfattning

Utbildningens och demokratins roll ses som viktiga i arbetet mot våldsbejakande radikaliserings, på den globala arenan och i Sverige. Oavsett regeringens ambition att värna demokratin för att motverka våldsbejakande radikaliserings, är lärarens roll helt avgörande när det kommer till att bemöta våldsbejakande radikaliserings i skolmiljön. Eleverna i skolan inom Statens institutionsstyrelse (SiS) befinner sig i riskzonen för radikaliserings. Studien syftar till att göra samtalsintervjuer med rektorer, lärare och en elev i skolan på två SiS-hem. Utifrån det ämnar uppsatsen till att undersöka hur skolpersonal förstår och realiserar läroplanens uppdrag kring demokrati och mänskliga fri- och rättigheter. Det kan användas för att urskilja några metoder och arbetssätt för att motverka anti-demokratiska budskap, och våldsbejakande radikaliseringsstendenser, inom SiS skola. Studien har likväl beaktat tidigare forskning inom SiS, radikaliseringsprocessen och utbildning mot extremism och kommit fram till att ingen radikaliserings sker inom de två skolorna, förutom emellanåt högerextremism. Däremot finns det stora anti-demokratiska utmaningar som riskerar att ta sig radikaliserande uttryck. Dessa motverkas främst inom SiS skola genom att öka kunskap, utveckla demokratiska förmågor och implementera demokratiska värderingar, samt vara en likvärdig, demokratisk och inkluderande skola.

Innehållsförteckning

SAMMANFATTNING	1
INNEHÅLLSFÖRTECKNING	2
TACK,	4
1. INLEDNING	5
1.1. PROBLEMFÖRMULERING OCH STRUKTURELLT RAMVERK	6
1.2. SYFTE	7
1.3. FRÅGESTÄLLNINGAR	8
1.4. AVGRÄNSNINGAR	8
1.5. UPPSATSENS DISPOSITION	9
2. BAKGRUND	9
2.1. FÖRUTSÄTTNINGAR INOM SIS SKOLA	9
2.2. SVÅRA BAKGRUNDER OCH OMOTIVERADE ELEVER	10
2.3. NÄRA ELEVRELATION OCH INDIVIDANPASSAD UNDERVISNING	11
3. TEORIANKNYTNING	11
3.1. DEMOKRATI OCH MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER	11
3.2. VÅLDSBEJAKANDE EXTREMISM	13
3.3. RADIKALISERINGSPROCESSEN	15
3.4. UTBILDNING MOT VÅLDSBEJAKANDE RADIKALISERING	16
4. METOD	24
4.1. DATAINSAMLING	24
4.2. URVAL	26
4.3. ANALYSMETOD	26
4.4. VALIDITET OCH RELIABILITET	28
5. RESULTATREDOVISNING OCH ANALYS	28
5.1. VÅLDSBEJAKANDE RADIKALISERINGSTENDENSER	28
5.2. INKLUDERANDE SKOLA	32
5.3. ÖKA KUNSKAP	35
5.4. UTVECKLA DEMOKRATISKA FÖRMÅGOR	39
5.5. IMPLEMENTERA DEMOKRATISKA VÄRDERINGAR	44
5.6. AVSLUTANDE DISKUSSION – LÄRARENS ROLL	48

6. SLUTSATSER	49
6.1. SLUTSATSER	49
6.2. AVSLUTANDE REFLEKTIONER OCH ÅTERSTÅENDE PROBLEM	52
7. LITTERATURFÖRTECKNING	53
BILAGA 1	58
BILAGA 2	61

Tack,

Jag vill utfärda ett stort tack till Statens institutionsstyrelse, Anna Lindner, Margareta Wihlborg och Isabelle Monell för er hjälp, vägledning och tid – Lycka till och hoppas att resultatet kommer till användning. Samt de två undersökta skolmiljöerna som låtit mig besöka era skolverksamheter. Tack till rektorer, lärare och elev, ni har visat mig stor hjälpsamhet, öppenhet och förtroende. Jag vill även tacka Fredrik Hammarbäck på den Nationella samordnaren och Haisam A-Rahman på Social resursförvaltning för er tid att sitta ner och bolla idéer. Slutligen vill jag tacka min handledare Bent Jörgensen för pedagogisk, väl-reflekerad och värdefull handledning, samt vänner och familj som ställt upp och stöttat mig hela tiden.

/Fredrik Carlson

1. Inledning

Antalet killar och tjejer som radikaliserats och rekryteras till våldsbejakande extremistgrupper runt om i världen är stor, likväl i Sverige. I Sverige har utresandeproblematiken till jihadistgruppen Islamiska Staten (IS) i Syrien och Irak ökat markant sedan 2012 (Jönsson, 2014/9, Ds 2014:4, Larsson & Björk, 2015). Säkerhetspolisen (SÄPO) menar att det kan vara upp emot 300 personer enbart från Sverige under år 2015 (Larsson & Björk, 2015:56-66). Dessa konflikter skapar stora oroligheter i Mellanöstern och tvingar folk på flykt (Jönsson 2014/9, Larsson & Björk, 2015) och många krigsflyktingar söker asyl även i Sverige (Migrationsverket, 2015).

Radikaliseringsproblematiken grundar sig i något mycket större än att bemötas med militära insatser. Det är en problematik som grundar sig i ojämna samhällsstrukturer, förtryck, diskriminering, utanförskap, skeva identitetssökanden och meningssökande efter makt, status och en gemenskap att *få höra till* (Davies, 2008, Ds 2014:4:45-47). Behoven av strategier mot, och kunskap kring, radikaliseringsproblematiken är stora, i samhället, bland myndigheter och i skolan (Ranstorp & Dos Santos, 2009, SOU 2013:81, Ds 2014:4). Utbildningens roll i att motverka extremism har tidigare inte fått stort utrymme bland forskare (Davies, 2008:3) och det finns få studier som är användbara för att hantera denna utveckling (Säkerhetspolisen, 2010, Larsson & Björk, 2015:12-14). I arbetet för att motverka en ökad rekrytering till våldsbejakande extremism, som också kan ses som ett hot mot den globala säkerheten, menade FNs säkerhetsråd 2005, liksom den svenska strategin (SOU, 2013:81:95-106), att utbildande institutioner har en viktig roll - att aktivt förebygga och utbilda dessa radikaliseringsstrender i en annan riktning (Davies, 2008:3). I det arbetet är lärarens roll helt avgörande.

Precis som demokratisering är en viktig del av det globala säkerhetsarbetet (Persson, 2000:108-116, Sörensen, 2010:10), så är det likväl i Sverige. 2014 infördes en nationell samordnare för att ”värna demokratin mot våldsbejakande extremism” (Kommittédirektiv, 2014, Samordnaren mot extremism, 2015, SOU 2013:81). Arbetet skall ske genom dialog och särskilda utbildningsinsatser. Som statens utbildande instans är skolans roll helt central (SOU, 2013:81), genom sitt uppdrag kring demokrati och mänskliga fri- och rättigheter i läroplanen. Det ser ut på samma sätt över hela landet (Skolverket, 2013a, SPS, 2010:800). Våldsbejakande extremism strider mot demokratiska värden och grunder, genom sitt starka fokus på diktatoriska former, våldsbejakande tillvägagångssätt och inskränkning av mänskliga

fri- och rättigheter och alla människors lika värde, exempelvis genom hot, våld och att offra människoliv (Ds. 2014:4, SOU 2013:81:42-52). Att värna demokratins grunder, samt öka kunskap kring radikaliseringsprocesser, är nödvändigt för att motverka våldsbejakande radikaliseringsprocesser i Sverige. Det kan skolan bidra med och finns i deras verksamhet (Skolverket, 2013a, Skr 2011/12:44).

År 2015 utlyste regeringen ett flertal uppdrag till svenska myndigheter för att förebygga våldsbejakande radikaliseringsprocesser och säkerheten globalt, nationellt och lokalt. Statens institutionsstyrelse (SiS) tilldelades ett regeringsuppdrag som innebär att kartlägga metoder och arbetssätt inom Statens särskilda ungdomshem som kan användas för att motverka våldsbejakande radikaliseringsprocesser (Kulturdepartementet, 2015). SiS är en myndighet som har i uppdrag att ”bedriva individuellt anpassad tvångsvård och behandling för ungdomar med psykosociala problem” (SiS, 2015a). De flesta ungdomar inom SiS anses vara utagerande, aggressiva och lever med tung psykosocial problematik. Många har bakgrund i kriminalitet, droger, våld, psykisk ohälsa, trasiga relationer etc. (Wästerfors, 2014:11-14, Hugo, 2013), och är därför sköra och utsatta ungdomar i riskzonen för våldsbejakande radikaliseringsprocesser. Det finns i Sverige uppgifter om att personer, genom lagen av vård av unga (LVU), omhändertagits på grund av våldsbejakande extremism eller dömts till slutna ungdomsvård för våldsbrott med extremistisk anknytning (Kulturdepartementet, 2015). Även Statens särskilda ungdomshem ska erbjuda liknande skolundervisning som andra skolor och går sedan juni 2015 under samma läroplaner som den kommunala skolan (SPS 2010:800 24 kap 8-9§). Därför blir denna studiens undran högst intressant, utifrån samhällsvetenskaplig och vetenskaplig relevans, att undersöka hur ett aktivt demokratiarbete inom SiS skola kan användas och förstås och därigenom förebygga och motverka våldsbejakande radikaliseringsprocesser, inom SiS och i samhället.

1.1. Problemformulering och strukturellt ramverk

För att regeringens ambition att värna demokratin ska bli verklighet är utbildningens roll viktig. Länken mellan lärare och elev i klassrummet och skolpersonalens *förståelse* av, och *arbete* med, läroplanens demokratiuppdrag i skolmiljön är helt avgörande i att forma aktiva demokratiska medborgare. Det sker i form av deltagande, kunskap och förhållningssätt, samt att förbereda ungdomar att bli goda medmänniskor (Skr. 2011/12:44, Skolverket, 2013a). Därför är lärarens roll för att motverka våldsbejakande radikaliseringsprocesser i SiS skola, oavsett regeringsuppdrag eller läroplanens uppdrag, helt avgörande. Det vill denna studie fokusera på.

Arbetet kring demokrati och mänskliga fri- och rättigheter i skolan kan således vara både *praktiskt* och *teoretiskt* arbete. En del menar att skolans demokratiuppdrag inte är konkret och att kräver konkreta arbetssätt och metoder (Persson, 2010:102-103). Uppdraget innebär att ”förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingarna”. Uppdraget avser att (1) skapa aktiva *demokratiska medborgare*, (2) *ge kunskap* och förståelse för lagar, skyldigheter och normer, (3) *utveckla demokratiska förhållningsätt*, så som kritiska förhållningssätt och kommunikativa förmågor, samt (4) *implementera goda värderingar* och likabehandling utifrån de mänskliga fri- och rättigheterna. Dessa värderingar innefattar bland annat respekt, öppenhet, solidaritet och ansvar för människolivets okränkbarhet, allas lika värde och jämställdhet (Skolverket, 2013a, Skr 2011/12:44). Det ska förmedlas i undervisningen. Det ska förebygga och motverka våldsbejakande radikaliserings i SiS skola.

Med det sagt har jag valt att strukturera upp denna studie utifrån fyra helt centrala och avgörande kategorier (dimensioner av demokratiarbetet inom SiS skola) för att enklare klargöra för läsaren demokratins roll och tydligare arbetssätt i skolans arbetsmiljö. Denna struktur är delvis hämtad från läroplanens demokratiuppdrag (Skolverket, 2013a) och följer genom uppsatsen olika delar. Uppsatsen kommer utgå ifrån,

1. Inkluderande skola
2. Öka kunskap
3. Utveckla demokratiska förmågor
4. Implementera demokratiska värderingar

1.2. Syfte

Denna forskning blir relevant inom globala utvecklingsstudier genom att undersöka hur globala utveckling- och säkerhetsbegrepp så som demokrati och mänskliga fri- och rättigheter förhåller sig till våldsbejakande radikaliserings och därigenom också lokal och global säkerhet. Uppsatsens resultat kan också användas inom andra låsta skolmiljöer och relevanta områden inom den öppna skolan, där behovet av ett konkret demokratiarbete mot våldsbejakande radikaliserings och anti-demokratiska utmaningar är av stor vikt. Jag vill samtidigt utifrån lärarnas demokratiframjande arbete inom SiS skola, öka förståelsen ur ett holistiskt perspektiv för hur global säkerhet kan främjas, och våldsbejakande radikaliserings förebyggas och motverkas (Danermark m.fl. 2010:28–31).

Uppsatsen syftar till att undersöka och förstå hur skolpersonal inom SiS skola arbetar med demokrati och mänskliga fri- och rättigheter, utifrån läroplanens demokratifrämjande uppdrag. Från skolpersonalens utgångspunkt vill studien urskilja ett tydligare demokratiarbete, samt några metoder och arbetssätt som tillämpas, kan tillämpas, av skolpersonal i arbetet att förebygga och motverka våldsbejakande radikaliserings och anti-demokratiska budskap inom SiS skolverksamhet.

1.3. Frågeställningar

Hur förstås och realiserar läroplanens uppdrag kring demokrati och mänskliga fri- och rättigheter inom SiS skola, samt hur kan det demokratifrämjande uppdraget användas för att tydligare förebygga och motverka våldsbejakande radikaliserings och anti-demokratiska utmaningar inom SiS skolverksamhet?

- Vilka våldsbejakande radikaliserings tendenser, respektive anti-demokratiska utmaningar, kan identifieras inom SiS skola?
- Hur arbetar skolpersonal med läroplanens demokratiuppdrag och vilka metoder och arbetssätt används, och kan användas, för att tydligare förebygga och motverka anti-demokratiska budskap?

1.4. Avgränsningar

En central avgränsning som gjorts är att studien endast kommer fokusera på skolverksamheten inom SiS. SiS institutioner innefattas också av behandlingsavdelning, slutenvård etc. Jag har gjort ytterligare en begränsning genom att huvudsakligen fokusera på undervisning på gymnasienivå och ungdomar i gymnasieåldern, 16-21 år. Dessa anses vara mer mottagliga för våldsbejakande budskap (Jönsson 2014/9, Ds 2014:4). Dock läser många gymnasieungdomar grundskoleämnen, men det påverkar inte uppsatsens fokus på gymnasieåldrarna. Studien har kommit att avgränsas till endast två statliga ungdomshem, som kommer hållas anonyma för att skydda de sju respondenternas svar. Min undersökning kommer endast fokusera på eventuella våldsbejakande radikaliserings tendenser och anti-demokratiska utmaningar som mina respondenter ger uttryck för. Jag är medveten om att det vore intressant och högst relevant att också undersöka behandlingspersonal, fler elever, övrig personal och fler SiS institutioner på olika ställen för att kunna säga något mer omfattande och få ytterligare perspektiv på våldsbejakande radikaliserings tendenser och demokratiarbetet,

samt att göra observationer för att mer förstå undervisningssituationerna i klassrummet. Det fanns dock inte utrymme för inom ramen av denna kandidatuppsats med begränsad tid, ekonomi och plats.

1.5. Uppsatsens disposition

Studien inleds med en problemformulering för att tidigt presentera uppsatsens utgångspunkt och struktur tillsammans med syfte, frågeställningar och avgränsningar. Det följs av ett bakgrundskapitel av situationen vid SiS skolverksamhet. Efter inledningen följer ett avsnitt av tidigare forskning och teoretiskt ramverk där studien presenterar demokratins grunder, våldsbejakande extremism och radikaliseringsprocessen. Det teoretiska ramverket är ett avsnitt om utbildning mot extremism som presenterar dels läroplanens uppdrag, tidigare demokratiarbete vid SiS samt teoretiska förhållningssätt inom varje område utifrån uppsatsen fyra dimensioner av demokratiarbetet (1) inkluderande skola, (2) öka kunskap, (3) demokratiska förmågor och (4) implementera demokratiska värderingar. I metoden beskriver jag uppsatsens tillvägagångsätt och utgångspunkt som följer av ett ihop bakat resultatredovisning- och analyskapitel likväl utifrån uppsatsens strukturella redskap. Studien avslutas med slutsatser och återstående forskningsproblematik.

2. Bakgrund

Det här avsnittet presenterar skolmiljön inom SiS ungdomshem för att ge förståelse för arbets- och skolundervisningens förutsättningar.

2.1. Förutsättningar inom SiS skola

Ungefär 1300 ungdomar placerades 2014 vid särskilda ungdomshem genom Statens institutionsstyrelse (SiS), en myndighet med uppdrag från regeringen (SiS, 2014a). De placeras där på olika grunder: på frivillig basis (cirka 10 %) (Hermodsson & Hansson, 2005:22), på beslut av förvaltningsrätten genom lagen om vård av unga (LVU) eller lagen om vård av missbrukare (LVM), samt efter dom i tingsrätten genom lagen om sluten ungdomsvård (LSU). Alla ungdomshem har en skolverksamhet (SiS, 2014b), och ungdomarna vid de särskilda ungdomshemmen är i högstadie- och gymnasieåldern. De följer grundskolans skolplikt och menas gå i skolan som andra barn och ungdomar (SiS, 2015b,

SPS, 2010:800, Wästerfors, 2014:11-14). Skolundervisningen på de olika institutionerna varierar. De flesta elever vill gå i skolan men motivation och ork saknas i många fall. David Wästerfors menar dock att de flesta elever vid institutionerna uppskattar skolan som beskrivs som en "frizon" där nästan alla har goda relationer till sina lärare (Hugo, 2013:12,71-80,98-110, Wästerfors, 2014). Skolverksamheten och behandlingsavdelningar har ett nära samarbete, även om det ibland finns distans och oförståelse mellan lärare och behandlingspersonal och deras olika arbetssätt (Hugo, 2013:122-123). Utöver denna personal finns nära samarbeten med exempelvis psykologer, socialtjänstens handläggare, anhöriga och chefer (Wästerfors, 2014:33-34,84,151).

Första december 2013 infördes krav på lärarlegitimation och 2014 hade SiS 67 % behöriga lärare (153 av 229 lärare) (SiS, 2014b). Skolan erbjuder överlag gott om tid för skolgång (7-8 timmar per dag innefattande alla olika ämnen), kompetent personal och bra antal lärare per elev (genomsnitt en lärare på tre elever) (Wästerfors, 2014:11-14, Hugo, 2010:16). Samtidigt minskade antalet erbjudna skoltimmar för icke-skolpliktiga elever under 2014, trots att de ges rätt till en fullständig skoldag (SiS, 2014b). Skolan inom SiS har genomgått en omorganisation. Från och med 1 juli 2015 går skolan under samma läroplaner som den öppna skolan och ska därmed ge en likvärdig utbildning (SPS 2010:800, kap. 24 8-9§). Skolverksamheten inom ungdomsvården har inte alltid varit en självklar del och har på senare år uppvärderats. Idag ses skolan som en viktig del i behandlingen (Wästerfors, 2014:11-14). Det är en viktig utveckling då det samtidigt finns studier från exempelvis Storbritannien som visar på att omhändertagna barn diskrimineras och vägras skola (Wästerfors, 2014:36). Skolan kan vara ett viktigt demokratiskt forum (Skolverket, 2013a) inom SiS hierarkiska miljöer.

2.2. Svåra bakgrunder och omotiverade elever

Elever som går i SiS skola har vanligtvis *problematiske bakgrunder* sedan länge tillbaka. Det är en bred klientgrupp (SiS, 2015b, Wästerfors, 2014:11-27). Ungdomarna anses leva med problematik så som kriminalitet, aggressivitet och trasiga relationer, och betraktas av många vara utagerande, asociala eller leva med svår psykosocial problematik. Flera ungdomar vårdas även för självskadebeteenden och missbruk så som droger (Wästerfors, 2014:11-14). Eleverna har likväl svåra bakgrunder i tidigare skola genom låga betyg, skolk, bråk etc. Maskulina aggressiva ideal genom fysisk kontakt, bråk, våld och lek uppstår ofta inom skolmiljön (Wästerfors, 2014:11-22,98,131-134,144). En problematik som identifierats är även andelen ensamkommande flyktingbarn som ökat till 11 % (139 stycken) av alla intagna år 2014.

Målgruppen ökar snabbt och det saknas brist på språkkunnigpersonal och tolkar. Det är ett prioriterat arbetsområde för 2015 menar myndigheten (SiS, 2014b).

2.3. Nära elevrelation och individanpassad undervisning

Situationen i klassrummet är komplex och elever inom SiS skola befinner sig på väldigt olika nivåer. De flesta av ungdomarna mellan 16-20 år saknar fullständiga grundskolebetyg och det är olika hur motivationen startar (Hugo, 2013:12,71-80,98-110). Det ställer krav på en *nära elev- och lärarrelation* och *situations- och individanpassade former*, där intensiteten är lägre än i andra skolor. Lärare får samtidigt *tid* för att eleven skall få alla förutsättningar att lyckas och skapa en djupare kontakt med elever (SiS, 2015b, Wästerfors, 2014:206-236).

Skolmiljön är speciell i den bemärkelsen att den ofta saknar fasta scheman, stadigvarande klasser, interaktion mellan elever, elever av båda könen, rörelsefrihet för elever och skolpositiva föräldrar som vanligare förekommer inom andra skolmiljöer (Wästerfors, 2014:84-90,139). Den främsta uppgiften inom skolverksamheten handlar om att utveckla goda skolidentiteter samt bygga upp självkänsla och självförtroende (Hugo, 2013:35,128). Med det sagt är skolundervisningens framgångsmetoder, (1) *konkreta undervisningsmål*, (2) *kontroll* genom rörelsefrihet, social kontroll (sammansättning av grupper) och fysisk kontroll (t.ex. beröring), (3) *dialogbaserad undervisning* och flexibilitet (pedagogiska samtal och dialog), (4) *individanpassad undervisning* och (5) *uppmuntrande och pedagogiska tricks* ("lura in" kunskap) (Wästerfors, 2014, 42, 167-205).

3. Teoriansknytning

Följande kapitel behandlar teorier som är relevanta för att förstå och analysera studiens empiriska material utifrån frågeställningarna. Det innebär demokrati och mänskliga fri- och rättigheter, våldsbejakande extremism, radikaliseringsprocessen och utbildningens roll mot extremism.

3.1. Demokrati och mänskliga rättigheter

Begreppet demokrati ses i flera fall som ett överordnat begrepp som styr samhället, lagar och regler samt dess värdegrund och medborgarnas fri- och rättigheter (Andersson, 2000:12-28). All makt utgår från folket och riksdagen är folkets främsta företrädare. Medborgarnas *rätt att rösta* (svenska medborgare över 18 år) är en grundläggande rättighet tillsammans med en

mängd ”skyddade” demokratiska värden enligt grundlagen (Riksdagen, 2013a). Grundlagarna finns för att skydda demokratin och de mänskliga fri- och rättigheterna (Riksdagen, 2013b). Dessa värden som skyddas av grundlagen är exempelvis *ytrandefriheten* (friheten att i öppen debatt uttrycka åsikter och tankar) och *tryckfriheten* (friheten att i skrift uttrycka tankar och åsikter) (Andersson, 2000:13-18, SFS 2015:150,151). Likaså *religionsfrihetslagen* (SFS, 1995:1212) där var och en äger rätt att fritt utöva sin religion förutsatt att personen inte åstadkommer ”allmän förargelse” (SFS, 1951:680). Demokratin och grundlagarna förutsätter medborgarnas trohet, lydnad och skyldigheter genom olika lagar och regler så som exempelvis förbud att utöva *hets mot folkgrupp* etc. Därmed är dessa ”skyddade” demokratiska värden också begränsade och kan inte användas hur som helst.

Andra demokratiska värden så som *allas lika värde* oberoende av funktionsvariationer, etnicitet, sexuell läggning, kön, social bakgrund etc. är ”icke-skyddade” (Andersson, 2000:25-27,68). Demokratins värdegrunder är föränderliga över tid och rum, och kräver ständig utbildning, samtal och reflektion. Skolan och många andra instanser arbetar utifrån demokratiska värdegrunder så som mångfald, olikhet och samtidigt är *allas lika värde* fundamentalt. Dessa demokratiska fri- och rättigheter upphör när det kränker andras fri- och rättigheter. All utövande av våld samt olika former av våldsbejakande extremism, rasism, nazism, sexism etc. motsätter sig människovärdet och uppfattas som ständiga hot mot demokratins värdegrunder. Värdegrunden förutsätter *respekt* och *öppenhet* för mångfald samt *solidaritet* och *ansvar* mot utsatta. Dock följer en del begränsningar. Frågan blir om man skall respektera de som förföljer och skadar andra? (Andersson, 2000:23-27).

I en allt mer internationell och global kontext, har också globala instanser, transnationella system och internationella lagar och konventioner så som FN och EU, kommit att påverka Sverige och synen på demokrati. I FNs allmänna konventioner kring mänskliga fri- och rättigheterna redan 1948, så riktas fokus på alla människors lika värde oberoende av bakgrund och identitet, där alla skall stå lika inför lagen, tillhöra en nation, ha rösträtt, kunna förflytta sig mellan gränser, söka asyl, ha samma rätt till liv och säkerhet. Ytrandefrihet, åsiktsfrihet, religionsfrihet, samvetsfrihet etc. är viktigt delar men också rättvisa, dagliga basbehov och *rätten till utbildning*. FN har också tagit fram särskilda rättigheter gällande barn under 18 år (från 1989) som i mycket innefattar samma fri- och rättigheter som vuxna. Barnkonventionen betonar barnens *integritet*, *frihet* samt *rätt att uttrycka sin åsikt* (Hermodsson & Hansson, 2005:7-13, Regeringskansliet, 2006). Det är rektorns uppgift att se till så lärare är medvetna

om internationella överenskommelser och riktlinjer som också Sverige har förbundit sig att ta hänsyn till i skolundervisningen (Skr. 2011/12:44).

3.2. Våldsbejakande extremism

Forskning kring olika former av politisk- och religiös extremism har kommit att öka (Davies, 2008:3). Det uppkommer allt mer forskning kring situationen i Mellanöstern och utresandeproblematiken från Sverige, men den akademiska forskningen är bristande i att hantera denna radikaliseringsutveckling (Larsson & Björk, 2015).

Det är fullt möjligt att vara radikal och vilja förändra samhället i grunden utan att klassas som våldsbejakande extremist. Personer så som Gandhi, Nelson Mandela och Martin Luther King kan alla argumenteras för att vara extremister utan att använda våld (Davies 2008:12-19). Denna uppsats fokuserar på den våldsbejakande formen av extremism. All våldsbejakande extremism grundar sig i anti-demokratiska handlingar och värden för att betona meningsskiljaktigheter utifrån politisk eller religiös ideologi. Den anser att demokratiska medel inte är tillräckliga eller tar helt avstånd från demokratin. Det rubbar därigenom demokratiska system och vill ersätta dem med mer auktoritära styren där *rösträtt, yttrandefrihet, religionsfrihet, integritet* och *allas lika värde* äventyras och inskränks. Dessutom används kränkningar, hot och våld mot grupper pga. social bakgrund, kön, sexualitet, etnicitet, kulturell och religiös identitet osv. (Skr. 2011/12:44, SOU, 2013:81:9-10). Religiös extremism menar vanligtvis att samhället bör styras med religiösa lagar (Ds 2014:4:29-40). Definitionen av våldsbejakande extremism skiljer sig från daglig våldsbenägenhet utan politisk eller religiös koppling, men människor som anses vara våldsbejakande extremister är ofta våldsbenägna redan från början (Ds 2014:4, SOU 2013:81:9-10,42-65). Våldsproblematik och tidigare brottsbelastning är alltså vanligt bland folk som radikaliserar, men förklaringarna är mycket bredare än så. Det härleds likväl till faktorer så som samhällskritik, orättvisor, makt, utanförskap, politisk och social frustration etc. (Davies, 2008:13, Ds 2014:4, SOU 2013:81:9-10,42-65).

I Sverige och på den internationella arenan talas vanligtvis om tre former av våldsbejakande extremism: viktmaktrörelser/högerextremister, vänsterautonoma miljöer och islamistiskt extremistiska grupperingar (SKL, 2010:8-9, SOU, 2013:81:9-10). Denna uppsats väljer att benämna den islamistisk extremism för religiös extremism, likt Larsson och Björk (2015), för att undvika stigmatisering av en specifik religiös grupp. Det finns dock en medvetenhet om att personer inom den religiösa extremismen vanligtvis är personer med kopplingar till islam,

men intressant nog finns det lite som tyder på att det har något med religionen i sig att göra (Skr. 2011/12:44:17-18). Enligt SÄPO är politiskt motiverad extremism i Sverige vanligast i övre tonåren medan inom religiös extremism är medelålder 36 år. Majoriteten av dem som radikaliseras är dock mellan 15-30 år (Ds 2014:4:50-56). Politisk motiverad extremism är ett utbrett problem i Sverige. Det senaste årtiondet har även religiös extremism ökat och SÄPO uppskattar att upp emot 300 stycken kan ha anslutit sig till striderna i Mellanöstern år 2015 (Larsson & Björk, 2015:56-66, SOU, 2013:81).

3.2.1. Extremistmiljöer och hotet mot demokratin

Extremism uppstod i början av 1900-talet i Sverige, med mål att avskaffa demokratin och den allmänna och lika rösträtten (SOU, 2013:81:44-46). Högerextremism grundades ur nazistiska rörelser och följdes av skinskallekulturen på 1980-talet. Högerextremistiska rörelser idag kallar sig snarare ”nationalister” och vill bevara vad de kallar ”svenskt och rent”. Vanligtvis föraktar de *mångfald*, i form av judar, homosexuella, kvinnor, etniska minoriteter etc. och tendenser så som anti-semitism har tonats ner och ersatts av anti-islam, som likväl vill inskränka religionsfriheten. De vanligaste anti-demokratiska brotten är hatbrott mot etniska grupper och hbtq-personer (Skr. 2011/12:44:11-22).

Vänsterautonoma grupper uppstår vanligtvis för att bekämpa högerextremism och klasskamper. De menar att demokratin, statsmakten och det kapitalistiska systemet är delar av ett klassamhälle som skall bekämpas. Inom västerautonoma grupper finns vanligtvis en ”anti-amerikanism” och en anti-semitism eventuellt riktad mot Israels agerande i Mellanöstern (SOU 2013:81:41-62).

Under 2000-talet har en religiös extremism med koppling till en politisk islam vuxit sig stor i Sverige. Extremistmiljöer är vanligen också kopplade till utlandet genom t.ex. rekrytering och finansiering. Bland religiös extremism med koppling till Mellanöstern finns bland annat ett starkt förakt mot suveräna stater i globala nord, så som USA, på grund av en lång militär närvaro i Irak (Ds. 2014:4:61-96, Larsson & Björk, 2015:23-35). Dessa rörelser får även bränsle från andra religiösa konflikter i regionen så som Palestina-Israel konflikten, konflikter mellan Shia- och Sunnimuslimer och den Arabiska våren. Det skapar stora oroligheter i Mellanöstern och tvingar folk på flykt (Jönsson 2014/9, Larsson & Björk, 2015). Det är också känt att personer som återvänder efter en våldsutövande religiös extremism från utlandet fortsätter ofta delta i dessa extremistmiljöer hemma (Ds 2014:4:61-96).

Begreppet terrorism och fundamentalism

Det finns många definitioner av begreppet terrorism och förståelsen är problematisk menar sociologen Lisa Stampnitzky vid Harvards Universitet. Stampnitzky menar att det finns en risk i att terroristhandlingar ses som irrationella handlingar snarare än politiska eller religiösa aktörer som går att motverka och förklaras (Davies, 2008:5-7, Larsson & Björk, 2015:25-29). Denna uppsats vill i så stor mån som möjligt försöka ta avstånd från begreppet terrorism, likväl fundamentalism¹, och istället behandla dessa som former av våldsbejakande extremism.

3.3. Radikaliseringsprocessen

Innebörden i ordet ”radikalisering” har hårdnat och användningen av begreppet har kommit att öka under 2000-talet. Det råder ingen enighet kring begreppet men kopplas här till processen in i våldsbejakande extremistiska grupper och människors hårdnande ideologiuppfattning. Processen beskriver människors politiska, religiösa och militanta utveckling (Säkerhetspolisen, 2010). Det behöver inte få politiska konsekvenser, men vanliga indikatorer kan vara intolerans mot andra människors synsätt och livsstilar, kroppsliga tecken eller symboler (på kläder, hår och skäggväxt etc.) (Davies, 2008:5). Petter Nesser, en norsk terrorforskare, menar att religiös extremism (likt andra former av extremism) har lite att göra med religiositet utan grundas främst i personliga problem, social frustration, ungdomsuppror och politiska missförhållanden, globalt och nationellt, kopplat både t.ex. till Europa och Mellanöstern (SOU 2013:81:41-62). Det kan bero på att den muslimska minoriteten i Europa är diskriminerad och ekonomiskt marginaliserad, där extremistmiljöerna istället skapar en tillhörighet (Skr. 2011/12:44:17-18).

Det finns mängder av anledningar till varför människor radikaliseras. SÄPO talar om två olika typer, (1) ”push”-effekter som påverkar att en *radikaliseringsprocess* från början startar och (2) ”pull”-effekter som snarare bidrar till att *en person* stannar kvar eller lockas in i en extremistmiljö. Faktorer som ”push”-effekter och olika triggers in i radikaliseringsprocessen kan vara:

- (1) *Sociala*: upplevd orättvisa, förtryck, diskriminering, samhällsengagemang (t.ex. aktivistiska grupper) och frustration.
- (2) *Politiska*: internationella konflikter, globala orättvisor och förtryck från politiska ledare samt annan politisk frustration och exkludering.

---

¹ Vanligtvis en religiös övertygelse om att gå tillbaka till trons grunder (Davies, 2008:8-12).

(3) *Personliga*: identitetssökande, meningssökande, destruktiva familjeförhållanden, personliga trauman, spänningssökande, låg självkänsla samt våldsfascination, kriminalitet och droger.

(4) *Ekonomiska*: att förlora ett jobb och få stora skulder (t.ex. spelberoende).

Dessa upplevda orsaker knyter intressant nog an till de mänskliga fri- och rättigheterna i FNs konventioner (Regeringskansliet, 2006). ”Pull”-effekter kan istället innebära känsla av makt, status och social gemenskap, men också lojalitet i grupp, övertygelse och attraktiv ideologi. (Davies, 2008:50, Ds 2014:4:45-47)

SÄPO och Brottsförebyggande rådet (BRÅ) talar om fyra olika människotyper och deras vägar in i extremistmiljöer.

(1) *Utagerande* - ofta med bakgrund i droger, misshandel, våld, erfarenheter av krig.

(2) *Grubblande* – den intellektuella och lugnare vägen genom en ideologisk övertygelse.

(3) *Familjebakgrund* – radikala uppfattningar inom familjen.

(4) *Kontaktsökande* – radikala grupper ger närhet och gemenskap. (Ds. 2014:4:47-49)

Tidigare forskning visar att det inte finns någon entydig radikaliseringsprocess (CATS, 2013:81, Säkerhetspolisen, 2010). Dock enligt F.M. Moghaddam vid Georgetown University, så kan gemensamma drag i form av fyra olika faser förklara radikaliseringsprocessen. Skolans demokratiarbete är främst förebyggande, därför ligger denna uppsatsens fokus kring den förstnämnda:

(1) *Förradikalisering*

(2) *Identifikation/konvertering*

(3) *Indoktrinering*

(4) *Handling och acceptans* (Davies, 2008:50-54, Ds 2014:4:50-52).

I vissa fall sker även en form av självradikalisering, kopplad till isolering. I Amsterdam ser man att slutna miljöer så som fängelsemiljöer kan fungera som en rekryteringsbas till radikaliseringsprocessen (Ranstorp & Dos Santos, 2009:31). En social kontakt med extremistmiljöer spelar dock en stor roll, där kan internet vara ett socialt kontaktnät. Risken för självradikalisering bedöms vara liten, men kan ske vilket vi ser genom Anders Bering Brevik attentat i Oslo 2011 (DN, 2015, Ds 2014:4:97-100).

3.4. Utbildning mot våldsbejakande radikaliseringsprocesser

Utöver läroplanens konkreta uppdrag att främja demokrati och mänskliga fri- och rättigheter genom att *öka kunskap, utveckla demokratiska förhållningssätt och förmågor* och *implementera demokratiska värden*, så har skolan ett övergripande ansvar - att vara en *inkluderande* skola (Skolverket, 2013a, Wästerfors, 2014:18-27).

3.4.1. Inkluderande skola

En inkluderande skola ska utifrån läroplanen utveckla framtidstro och skapa goda demokratiska medborgare. Det är viktigt att kunna utöva sina rättigheter kring delaktighet och inflytande samt genom olika relationsfrämjande aktiviteter skapa gemenskap och tillhörighet i skolan och samhället (Skolverket, 2013a). Ett exempel på delaktighet och inflytande i skolan är elevrådet (Skolverket, 2013b).

Utifrån tidigare studier (Hugo, 2013, Wästerfors, 2014, Hermodsson & Hansson, 2005) kan vi förstå att det finns ett demokratiarbete inom SiS skolverksamhet. Anne Hermodsson menar att barn och ungdomar, i synnerhet på särskilda ungdomshem, ses i många fall som o-förmögna till kontroll när de blivit tvångsomhändertagna. Det kan ses som en kränkning att beröva någon sin integritet och rörelsefrihet, även om staten har de befogenheterna. Elevens röst och deltagande är något som värderas allt mer, både elevens inflytande på sin behandling och skolgång (Hugo, 2013:35-62,74-75, Hermodsson & Hansson, 2005, SiS, 2015c). Enligt en granskning från Socialstyrelsen (2011) så antas de flesta inom SiS särskilda ungdomshem känna sig trygga och lyssnade till, vilket är en viktig utveckling då många elever saknar självförtroende och delaktighet från tidigare skolgång och samhället (Wästerfors, 2014).

Att motverka utanförskap, segregation och exkludering

Utanförskap, segregation och exkludering i skolan speglar ofta en segregation i samhället. Segregation och de socio-ekonomiska klyftorna har ökat i Sverige (Skr. 2011/12:44:18-22). Hans Abrahamsson menar att segregation i sin tur kan förstås med bakgrund i ökade socio-ekonomiska klyftor, växande hälsoskillnader och samhällsexkludering (Larsson & Björk, 2015:15-20). Lynn Davies menar att skolan har en viktig uppgift att motverka segregation och arbeta för delaktiga medborgarskap och lyfta en representativ fördelning mellan olika klasser, kön, bakgrunder, sexuella läggningar osv. (Davies, 2008:64). Om studenten inte möter folk från andra samhällsgrupper utan endast förlitar sig på bilden som lärare och media ger så kan det innebära att stereotyper överförs och återskapas. Sådana sammanhang kan också skapa klagomål, orättvisa, hat etc. samt rasism, sexism och extremism (Davies, 2008:67-69). Enligt

Salman Rushdie kan det finnas en risk att hamna inom t.ex. isolerade skolor, med en viss grupp av människor, vilket kan leda till att låsa in ungdomar i en speciell kulturell eller social identitet (Davies, 2008:73-74).

Att uppleva trauma, diskriminering och rädsla av samhället (t.ex. utanförskap, socio-ekonomiska klyftor eller exkludering från det politiska systemet) eller stater (t.ex. muslimska minoritetens diskriminering i Europa och suveräna staters förtryck) kan vara triggers att gå med i extremistmiljöer. I sin tur kan det skapa social och politisk frustration, ilska, bitterhet och hämnd. Motsatsen till hämnd skulle vara att lyckas upprätthålla rättvisa: rättvisa mellan stater och inom stater, rätten till lika demokratiska fri- och rättigheter och rätten till *en likvärdig skola* (Davies, 2008:100-113). Valdeltagandet i Sverige är högt (riksdagsvalet 2010: 84,63 % och riksdagsvalet 2014: 85,81 %) (Valmyndigheten, 2014) och intresset för ett politiskt system där en auktoritär stark ledare styr är litet. I en undersökning från 2008 så ser vi att två grupper utmärker sig dock där valdeltagandet är väldigt lågt och tanken på en stark ledare är vanligare, (1) unga killar på glesbygden och (2) unga utrikesfödda män. Bland utrikesfödda unga män kan upp emot 30 % tänka sig en stark auktoritär ledare istället för demokratin (Skr. 2011/12:44:17-20). Dessa grupper, likväl elever på SiS, lider risk för exkludering från samhället och skolan har en uppgift att inkludera dessa. Att göra ungdomar mer delaktiga i skolgång och behandling kan förklaras genom begreppet *empowerment* – att inkluderas och ta eller få kontroll över sina liv och stärka ungdomars röst. Något som också betonas i FN:s barnkonvention (Hermodsson & Hansson, 2005:7-8).

Att motverka våldsbenägenhet, kriminalitet och droger

Tidigare forskning genom Travis Hirschi visar på att skolverksamheten är viktig i samhället för att motverka kriminalitet och social avvikelse samt att skapa framtidstro. Han menar att ju högre elever strävar i utbildningssystemet desto lägre är risken att begå brott. Liksom Ronald Akers så argumenterar Hirschi och andra forskare för hur låga betyg och skolprestationer ökar en främmande känsla i skolan och avvikande relationer och ungdomsbrottslighet (SiS, 2015b, Wästerfors, 2014:19-22). BRÅ visar att allvarlig kriminalitet är 8-10 gånger så vanlig bland folk med låga betyg och skolprestationer. Det kan leda till droganvändning, självskadebeteenden och arbetslöshet. Om skolan kan få fler ungdomar att uppleva sin skolgång som lyckad, inkludera ungdomar i samhället och öka skolprestationerna, genom att lyckas med t.ex. läroplanens demokratiuppdrag, blir skolans roll otroligt viktig för att undvika anti-demokratisk extremism och våld i samhället (Wästerfors, 2014:18-27). Ett demokratiskt

och öppet samhälle kommer alltid vara hotat av folk som tar till våld för att förändra det. Samtidigt kan en väl fungerande demokrati, där folk känner delaktighet, tilltro och respekt, vara ett bra skydd mot extremism. Acceptansen för att bruka våld och bryta mot lagar för att uppnå politiska förändringar är liten i Sverige. Samtidigt så uppvisar de personer som vill förändra politiska system på illegal väg, ha ett stort politiskt intresse (Skr. 2011/12:44:17-20).

Att förändra identiteter

Den utbildande utmaningen mot extremism är komplex och samtidigt förödande enkel. Det handlar i stora drag om att *skapa mening* i livet och att påverka folk i en annan riktning än att identifiera sig med ondska och extremistiska rörelser (Davies, 2008:24). Har utbildning då någon roll i inledningen av, eller att träda ur radikaliseringsprocessen? De identiteter som skapas inom extremistmiljöer präglas ofta av stor respekt för auktoriteter (så som Gud, lärare, ledare), meningsskapande, rättfärdighet och aggressiva maskulina ideal, som exempelvis tar sig uttryck i form av våld (Davies, 2008:44-49, Ds 2014:4:54-56). Många former av extremism grundar sig i människans egen och kollektiva identitet. En identitet som innefattas av kultur, politik, religion etc. Det är inget som människan endast *gör* utan också någonting hon *är*. Varje identitet är mångfacetterad och komplex. Skolan är därför givetvis inte det enda forumet som påverkar människans radikaliseringsprocess och hennes *identitetsskapande* utan också faktorer så som familj, vardagsaktiviteter, kultur och tradition men likväl personliga erfarenheter av trauma, segregation, utanförskap, förtryck, isolering, frustration osv. (Davies, 2008:27-44).

När skolan misslyckas med sin uppgift att vara demokratisk, likvärdig och inkluderande och inte genererar i kunskap och lärande (t.ex. genom låga betyg) så ökar risken för att andra identiteter och meningsskapande i utanförskap, kriminalitet och självförakt skapas. Det kan i sin tur leda till arbetslöshet, självskadebeteende, brottslighet och extremism (Wästerfors, 2014:18-26, Davies, 2008). Eftersom största delen av vår identitet formas och skapas när vi är unga är dessa åldrar också betonade i arbetet mot extremism. Utbildningens roll är viktig för att en person skall kunna förlora eller lämna en extremistisk identitet och träda ur en radikaliseringsprocess. Antagandet är att om människor kan lära sig vara extremister så kan de också lära sig att inte vara extremister. Att inkludera ungdomar i skolan, i samhället, i sitt eget liv etc. kan upplevas självklara men otroligt viktiga. De kan innebära att motivera elever att vara i klassrummet, finna mening och glädje i tillvaron och skolan, bygga förtroende och respekt med läraren samt se, höra och bekräfta eleven och dess frågor (Davies, 2008:54-61).

3.4.2. Öka kunskap

Att öka kunskap kring demokrati och mänskliga fri- och rättigheter bör ständigt ske på grundskolan genom exempelvis att utbilda om normer, grundläggande värden, fri- och rättigheter, demokratiska institutioner och beslutsfattanden. Det kan också ske genom historieundervisning, så som imperialism, kolonialism och världskrig samt demokratisering, globalisering och riktlinjer för etik och moral. På gymnasieskolan är det centrala delar inom ämnena historia, samhällskunskap och naturkunskap (Skolverket, 2013a).

Genom Martin Hugos forskningsstudie så kan vi utläsa att elever har demokrati på schemat. Dom läser om demokratins grunder, riksdagspartier, lagar och samhällets värdegrunder (Hugo, 2013:42,55). I vilken utsträckning blir inte tydligt.

Att öka kunskapen

Att öka kunskapen och utbilda i demokrati och mänskliga fri- och rättigheter är en del av flera ämnen på både grundskole- och gymnasienivå. Både genom att öka kunskapen av vårt partipolitiska system, samhällets funktion och normer men också genom tidigare historia (Skolverket, 2013a). Genom att ge kunskap om tidigare misstag i demokratin, ideologiska grupperingar så som nazismen etc. kan orättvisor undvikas att reproduceras. Davies menar att läraren skall fokusera både på historiens offer (så som judarna, homosexuella, handikappade under förintelsen) men också på historiens förövare (t.ex. nazisterna). Hon menar att läraren bör förklara deras framfart samt undvika att återskapa skuldbeläggande och hämnd för dessa grupper och istället utmana hämndfulla beteenden genom:

- (1) Ett öppet lärande om historiens misstag utan att skuldbelägga
  - (2) Utbilda i konfliktlösning och möjliga vägar att undvika historiska misslyckanden.
- (Davies, 2008:115-117)

Davies menar alltså att det är en balansgång och en undervisande konst att ta avstånd från anti-demokratiska aktioner och samtidigt skapa lösningar och behålla objektiviteten. Att öka kunskapen handlar till stor del om att ge flera perspektiv och motverka förenklade sanningar (Davies, 2008:1-2). För det krävs en undervisande konst och en kompetent lärare.

3.4.3. Utveckla demokratiska förmågor

Exempel på demokratiska förhållningssätt och förmågor som läroplanen ämnar att utveckla är *kritiska förhållningssätt* och *kommunikativa förmågor*. Att utveckla kritiska förhållningssätt

finns med som centrala grundläggande delar inom de flesta naturvetenskapliga, samhällsvetenskapliga och estetiska ämnena vid grundskolan genom exempelvis bildanalys, textanalys och källkritik. Det skall finnas med som mål i kurser så som engelska, historia, naturkunskap, samhällskunskap och svenska, som första och andra språk. Att utveckla kommunikativa förmågor så som att aktivt delta i samtal och diskussioner samt lyssna och tala (stärka elevens röst) återfinns i de allra flesta ämnena. Det innebär att samtala och reflektera kring grundläggande normer, värden och strukturer samt historiens social, politiska och kulturella bakgrunder (Skolverket, 2013a).

Hugos observationer visar att SiS skola tar elevens demokrati på allvar genom att t.ex. anordna elevråd, där de flesta elever och någon lärare och rektorn medverkar. Det verkar dock pågå en konflikt mellan att lyssna på eleven och samtidigt förhålla sig till strikta lagar inom institutionens auktoritära miljöer (Hugo, 2013:50-55). Ungdomarna visar vanligen sitt missnöje mot kränkningar genom bråk och våld, men det förekommer också mer lagliga vägar så som samtalsform och brev till rektorn (Hugo, 2013:120). SiS har en skola där undervisningen ger förutsättningar och tid att fokusera på individen genom exempelvis samtal och dialoginsatser (Hugo, 2013, Wästerfors, 2014).

3.4.3.1. Kritiska förhållningssätt

Extremistmiljöer verkar vanligtvis utanför skolan men det innebär inte att skolan inte har någonting att säga till om: *"The task of schooling is to politicise young people without cementing uncritical acceptance of single truths"* (Davies, 2008:1-2). Stora delar av extremisters övertygelse grundar sig i tankar kring utopi - att kunna förändra världen för att skapa perfekta samhällen t.ex. Sovjets kommunism, Hitlers nazism, Mao-s Kina etc. Här kan utbildning ha en viktig roll att föreligga dessa tankar, idéer och motarbeta "single truth" och onyanserade ideologier, så som våldsbejakande extremism (Davies, 2008:76-81). Därför bör vi även med kritiska förhållningssätt granska vår rådande syn på liberal parlamentarisk demokrati och förstå problematik, kritik och politisk frustration mot denna som återfinns inom t.ex. vänsterautonoma grupper och religiös extremism (Davies, 2008:17-18,50). Den för likväl med sig rådande maktstrukturer och kan i vissa fall leda till marginalisering, exkludering och därigenom förtyck (Abrahamsen, 2000:109-110,135-147). Det kritiska förhållningsättet handlar bland annat om att skapa ett större motstånd till förenklade kategoriseringar av världen så som extremism, rasism och sexism, och istället betona demokratiska värden så som mångfald och varje människas unika och lika värde (ur ett globalt medborgarskap), genom att

t.ex. lyfta olika perspektiv och använda sig av källkritik (Davies, 2008:32-33, Skolverket, 2013a).

3.4.3.2. Dialog och kommunikativa förmågor

Utifrån tidigare forskningsstudier (Ranstorp & Dos Santos, 2009) kan vi förstå att lärare saknar kunskap och strategier för att handskas med t.ex. dialog mot radikaliserings. Istället väljer lärare att inte prata om det alls. Dessa samtal, åsikter och funderingar kring religion, politik, kultur, även extremistiska funderingar, menar Perry Catron bör rymmas i klassrummet och komma upp till ytan, för att ifrågasättas, kunskaps-prövas och bemötas med dialog (Davies, 2008:54-61). Redan på 1700-talet kämpade upplysningsfilosofen Voltaire för tolerans och rättvisa genom t.ex. religionsfrihet, yttrandefriheten och mänskliga fri- och rättigheter. Han betonade ”rätten att uttrycka sin åsikt” och tolerans hos mottagaren trots att den inte håller med (NE, 2016). För att utveckla en kritisk förhållningsätt och bevara ett ordnat samhälle där det finns moralisk olikhet och mångfald menar Jonathan Sacks att dialog, kommunikativa förmågor och lyssnande, är centrala nyckelfaktorer (Davies, 2008:72). Om dialog och moralisk olikhet skall praktiseras fullt ut kan det bli en svår utmaning för skolan att avgöra när och hur utbildningen ska tillåta yttrandefrihet, speciellt sådana som kränker mänskliga fri- och rättigheter.

Det kan upplevas vara en svår balansgång mellan den demokratiska friheten och att kränka andras demokratiska frihet. Vilka uttalanden är godtagbara? Vilken roll bör en lärare ha när diskussioner kring våldsbejakande extremism uppkommer? På en skola i Sverige gick en kille, nazist-sympatisör. Han spred nazistsymboler, involverade folk i hans tankar på lunchtid, uttalade sig rasistiskt etc. All personal höll med om att han skulle bli avstängd på grund av att det var ett hot mot demokratin och de demokratiska värdena på skolan, samt mot säkerheten och de andra klasskamraterna. Det visade sig att det inte fanns några indikatorer på att han någonsin varit våldsam eller kränkt andra elever. Hans åsikter kom aldrig till handling och de rymdes och bemöttes inte heller i klassrummet så som andras åsikter. Genom att stänga av honom från skolan uppstod ett större hat mot skolan och en misstro mot vad han höll på att bygga upp. Det visade sig inte vara det optimala sättet att praktisera nolltolerans mot honom (Davies, 2008:119-124). Det kan därför vara viktigt att skolan rustar sig för den här typen av dialog.

Pedagogiska tillvägagångsätt – demokrati i samtal

Det finns olika strategier och pedagogiska tillvägagångsätt för att arbeta med demokrati i dialog, för att t.ex. bemöta radikaliserings. Ett sådant är *samtalskompassen* som den nationella samordnaren tagit fram. Den riktar sig mot samverkansgrupper eller dialog för unga personer i riskzonen för radikaliserings. Det sker genom förebyggande och stärkande samtal för att ta avstånd från extremistiska budskap samt erbjuda andra vägar till inflytande. Den ger samtidigt kunskap om radikaliserings och stöttar positiv förändring (Samordnaren mot extremism, 2015, SOU 2013:81:101-106).

Ett annat pedagogiskt alternativ är det *sokratiska samtalet*, ursprungligen från Sokrates. Det sokratiska samtalet kan användas på alla områden och grundtanken är att komma överens om det gemensamma i samhället och genom dialog så löses konflikter utan våld. Genom att utbyta tankar och åsikter i grupp med andra, förändras vår egen och andras syn på världen. Utgångspunkten är öppna, respektfulla och lyssnade samtal där det inte finns några rätt eller fel och samtalet utgår från frågor som dyker upp, ett exempel är gruppssamtal kring etik och värdegrund som vanligtvis leds av en neutral seminarieledare (Pihlgren, 2010). Det skulle kunna vara ett angreppssätt mot extremistiska ståndpunkter i skolan. Skolverket menar att mycket forskning pekar på att det kollegiala samtalet är en framgångsfaktor. Forskning betonar dialogen mellan lärare och vikten av att lära om, lära av varandra och kritiskt granska sitt eget och andras arbete (Skolverket, 2012).

3.4.4. Implementera demokratiska värderingar

Alla elever har rätt till utbildning fri från diskriminering och kränkning. Läroplanen syftar till att varje elev skall utveckla demokratiska värderingar så som ”öppenhet, respekt, solidaritet och ansvar” för andra människor och samhället. Genom att visa respekt och likabehandling för mångfald och allas lika värde oavsett social bakgrund, kön, etnisk tillhörighet, religion, annan trosuppfattning, sexuell läggning och funktionsvariation. Främlingsfientlighet ska t.ex. bemötas med öppna samtal, kunskap och aktiva insatser. Dessa demokratiska värderingar skall eleven reflektera kring, ta ställning utifrån och handla enligt. Lärare skall vara goda förebilder för att visa förståelse och respekt för demokratin och mänskliga fri- och rättigheter (Andersson, 2000:37–38, Skolverket, 2013a).

SiS skola vilar också på samma läroplan som den öppna skolan (Skolverket, 2013a). Utöver den så har även tre värdeord för bemötande för verksamheten tagits fram. Dessa är *respekt*, *omtanke* och *tydlighet* (SiS, 2014c). Ett aktivt arbete kring respekt och bemötande finns likväl i SiS verksamhet (SiS, 2014b). Bland de ungdomar som döms enligt LSU så finns en stor

återfalls risk efter vistelsen på SiS. Många ungdomar inom SiS hamnar tillbaka i problem utanför institutionen eller åker tillbaka in i slutenvården. Bland de som inte återfaller i brott så menar Andreassons rapport (2003) att *öppenhet* mot omgivande samhället är en viktig faktor för bättre behandlingsresultat (Pettersson, 2009:40-45).

Att hantera demokratins mångfald

Mångfalden har ökat i Sverige (Skr. 2011/12:44:18-22). Respekt och tolerans förutsätter dock en mångfald och olikhet, även bland elever och personal i skolan. Om inte det finns är det svårt att respektera och tolerera olikheter. Skolans uppgift har också länge varit att fostra nationella identiteter. Det är idag komplicerat och generera oftast i exkludering, speciellt i en allt mer global kontext med gemensamma och flytande etiska värden och identiteter (Davies, 2008:90-91). Den darwinistiska skolan fokuserade på att inte enbart fastna i mångfald och skillnader utan också se människors likheter (Davies, 2008:85-89). Därigenom även se hennes gemensamma värde, allas lika värde. Tolerans och respekt för allas lika värde. Tolerans är något djupare än samtycke och förutsätter en respekt för andras olikheter. *"We do not become less judgemental, we simply pretend"* (Philip Barnes). Om citat ovan stämmer så är det eventuellt så att anti-demokratiska ideologier så som våldsbejakande extremism, rasism, sexism etc. inte försvinner. Då blir skolans arbete att trycka undan anti-demokratiska uttryck, vara goda förebilder och föra ständiga demokratiska samtal för att bygga en demokratisk värdegrund (Davies, 2008:95-97). För att bevara mångfald och undvika enkelspåriga sanningar, främlingsfientlighet och entydiga tolkningar bör skolan likväl lyckas nå alla människor och ha ett "neutralt" förhållningsätt jämt emot religion, politik etc. Bortsett från att ta avstånd från riktningar som kränker demokratiska värden (Davies, 2008:65-85).

4. Metod

Kommande kapitel presenterar hur studien gått till väga för att samla in empiriskt data. Kapitlet tar även upp studiens analysmetod samt studiens validitet och reliabilitet.

4.1. Datainsamling

Studien bygger på en kvalitativ metod i form av semistrukturerade intervjuer med rektorer, lärare och en elev (över 18 år) vid skolverksamheter på två stycken SiS institutioner. Metodvalet samtalsintervju valdes för att djupare undersöka hur skolpersonalens vardag och utmaningar och eventuella lösningar. Metoden vill se samband mellan respondenter, registrera

oväntade svar och få möjlighet att ställa vidare frågor kring uppsatsens svåra teman inom SiS komplexa skolmiljöer. Studien undersöker ett utforskat fält och vill samtidigt säga något om primärt empirisk data genom hur respondenterna själva uppfattar demokratin och anti-demokratiska tendenser i sin dagliga skolmiljö (Esaiasson m.fl, 2012:251-257, McCracken, 1988:9-23). Denna metod ansåg jag lämpade sig bäst. Jag har valt att benämna intervjupersonerna respondenter eftersom uppsatsen vill undersöka och förstå skolpersonalens vardagliga demokratiarbete i undervisningen, snarare än specifik representativ informantfakta (Esaiasson m.fl, 2009:291-297).

Intervjuerna syftar till att äga rum i den skolmiljö där respondenterna befinner sig i för att ge trygghet och förenkla samtalsform. Intervjuguiden skiljer sig mellan elev- och personalintervju men utgår ifrån tre huvudteman, för att undvika ostrukturerade svar och lättare urskilja tematiska nyckeltermen (Esaiasson m.fl, 2012:264-267, McCracken, 1988:24-25):

- (1) Våldsbejakande radikaliserings-tendenser och andra anti-demokratiska utmaningar
- (2) Demokratins uttryck och utrymme i skolundervisningen
- (3) Läroplanens demokratiuppdrag och dess roll för att förebygga och motverka våldsbejakande radikalisering

Elevintervjun utgick från mer konkreta situationer i skolan kring kränkningar, våld och demokrati utifrån t.ex. skolan etiklektion. Intervjuerna kom även att genomföras väldigt nära inpå attentaten i Paris och Libanon etc. (November 2015) och relativt nära skolattentatet i Trollhättan (Oktober 2015), vilket också användes som ingång i intervjusamtalen för att prata om våldsbejakande radikalisering på SiS skola.

Jag som forskare har en viktig roll under intervjun, med distans till respondenten för att urskilja mönster, ställa relevanta följdfrågor och tålmodig, artig och diskret få respondenten att prata fritt och konkretisera sina svar. Det krävs ett aktivt lyssnande efter antaganden som inte sägs i konversationen och att aktivt försöka lyfta dessa (McCracken, 1988:16-23,34-41). Intervjuerna är anonyma och specifika val av avdelningar, lärare och elever undanhålles, för att säkerställa studiens konfidentialitet och minimera att utomstående personer känner igen medverkande i studien. Det är därför av största vikt som respondenterna även upplyses om deras anonymitet och möjligheten att när som helst avbryta sin medverkan (Esaiasson m.fl, 2012:257-258, McCracken, 1988). Anonymiteten valdes för att skydda respondenterna då skolverksamheterna är små och endast två SiS-hem valts att undersökas. Samt att jag ville

möjliggöra förtroendeingivande, öppna och levande samtal. Dock ger studiens etiska strävan inte någon garanti om allas samförstånd och att etiska svårigheter helt undgåts.

4.2. Urval

Uppsatsen syftar att göra sju stycken intervjuer med rektorer, lärare och en elev inom två olika SiS skolverksamheter. Uppsatsens huvudfokus är lärarintervjuerna och målet var att göra två rektorsintervjuer, fyra lärarintervjuer och två elevintervjuer (över 18 år) vid gymnasieundervisning. En elevintervju uteblev dock. Intervjuerna har kommit att göras med fokus på gymnasieskolan (16-21 år) och ämnar endast intervjua elever över 18 år, för att undvika krav på målsmans godkännande. Elevintervjun som genomfördes var en elev med stor skolmotivation med mål att fortsätta vidare utbildning inom universitetet. Intervjun togs med för att ”verifiera” skolpersonalen svar och få ytterligare perspektiv. Dock är inte elevintervjun representativ för övriga elever inom SiS skola.

Urvalet av respondenter har gjorts med hjälp av två rektorer på SiS institutionerna. Urvalet är en form av strategiskt urval med strävan efter en någorlunda variation av respondenter beroende på skolämnen, kön, yrkesroll, institution etc. (Esaiasson m.fl, 2012:258-264). Därför valdes två olika institutioner för att försöka få en något vidare syn. Respondenterna valdes utifrån tillgänglighet samt med anknytning till ämnet demokrati i undervisningen så som samhälls-, historia- och religionslärare. Enligt McCracken ska respondenterna vara (1) okända, (2) få till antal, (3) borde inte ha någon specialistkunskap i ämnet att motverka våldsbejakande radikaliserings med demokrati, för att upprätthålla en vetenskaplig distans vid intervjutillfället (Esaiasson m.fl, 2012:258-264, McCracken, 1988:34-41).

4.3. Analysmetod

All empirisk data som samlas in betraktas som potentiellt relevant att analysera utifrån studiens två frågeställningar och teman. Intervjuerna ljud-inspelas och transkriberas för att kunna delge intressanta och relevanta svar, samt dra paralleller mellan de olika respondenternas svar. Analysen utgår från att behandla respondentsvaren utifrån att SiS skola (från och med 1 juli 2015) går under samma läroplaner som den öppna skolan (SPS, 2010:800).

Studiens analysmetod utgick från en *tematisk analys* eller *kategorisering*, där variabler och kategorier sker främst i efterhand. (1) Första steget var att lyfta ut relevanta delar av

intervjusvaren och kategorisera dessa utifrån uppsatsen strukturella ramverk *inkluderande skola, öka kunskap, demokratiska förmågor* och *demokratiska värderingar*. Samt skapa underkategorier utifrån uppsatsens frågeställningar så som ”anti-demokratiska utmaningar” osv. En svårighet var att skilja kategorierna emellan t.ex. ”anti-amerikanism” kunde likväl härledas till brist på ”kunskap” eller ”kritiska förhållningssätt”, därför blir dessa endast exempel på utmaningar, (2) När all relevant empiriskt material hade kategoriserats valdes material ut, och användbara uttalanden sammanfattas genom en sammanfattningsteknik – *koncentrering*, där relevanta och talande citat togs ut. (3) Respondenternas uttalanden presenterades var för sig. Därefter drogs ”korsreferenser” emellan (Esaiasson m.fl. 2012:258-305). Studiens valde att väva samman resultatredovisning och analys i samma kapitel. Därför använde jag mig av enskilda citat tillsammans med sammanfattningar av respondenternas svar, för att underbygga analysen och senare leda fram till reflektioner tillsammans med tidigare forskning (Esaiasson m.fl. 2012:258–278, McCracken, 1988:41-46). För att tydliggöra och skilja mellan respondentsvaren på de två olika institutionerna i resultatredovisningen har studien valt att benämna respondenterna (förutom elevrespondenten) på den första institutionen för *institution A (IA)* och respondenterna på den andra institutionen för *institution B (IB)*.

Studiens metodologiska och epistemologiska ansats grundar sig i hermeneutiken och analysen görs från en hermeneutisk utgångspunkt. Jag som forskaren konstruerar och tolkar ut empiriskt material i analysen och synen på subjektivitet är svår att undkomma vid kvalitativa intervjuer som metod (Gilje & Grimen, 2007:171-198, McCracken, 1988). Studien har också en socialkonstruktivistisk utgångspunkt där empiriskt material betraktas som respondenternas verklighet, i deras sociala och kulturella kontext (Danermark m.fl,2010:15-31,40). Denna uppsats har enbart intervjuat 7 respondenter vilket innebär att studien inte kan generalisera. Studien fokus är istället att lyfta fram skolpersonalens uppfattningar och hur dessa kan användas för ett bättre demokratiarbete mot våldsbejakande radikaliserings inom SiS skola. Dock vill hermeneutiken med tolkande och subjektiva tekniker också säga någonting om verkligheten. Jürgen Habermas söker förstå hermeneutikens universalistiska villkor. Han menar att det spontana samtalet har överdrivits och att det finns rationella, gemensamma värden, förståelser och samtal (Danermark m.fl. 2010:28-31). Med det sagt menar denna studie att utifrån studiens samtalsintervjuer sträva efter ett holistiskt perspektiv och kunna säga *någonting* om helheten i hur vi kan förstå arbetet kring demokrati och mänskliga fri- och rättigheter för att motverka våldsbejakande radikaliserings.

4.4. Validitet och Reliabilitet

Valet av respondenter och kvalitativa intervjuer ger studiens resultat en god validitet. Genom semistrukturerade intervjuer så kan frågorna ställas så att resultaten blir relevant. Dock finns det problematik kring validiteten. Den teoretiska operationaliseringen är beroende av hur intervjufrågorna förmedlas. Begrepp så som ”mänskliga rättigheter” tenderade t.ex. vid intervjutillfällena att vara svårt att konkret förstå. Validiteten är beroende av hermeneutiken och respondenternas subjektiva sanningar – respondenternas upplevelser. Denna är svår att undvika (Esaiasson m.fl, 2009:63-73).

Reliabiliteten (noggrannheten) menas säga något om uppsatsens tillförlitlighet och om studien med *god precision* mäter det som avses och motstår en slumpmässig påverkan. Om intervjuaren exempelvis avviker från de formulerade frågorna i intervjuguiden så hotas reliabiliteten. Vid semistrukturerade intervjuer så är spontanitet en viktig del för att t.ex. lyfta ”tysta” åsikter. Därmed hotas reliabiliteten (Winther Jörgensen & Philips, 2000:120). Reliabiliteten är ofta tolkningsbar och unik vid semistrukturerade intervjuer. Därför är objektivitetsidealet eftersträvansvärt för att i större utsträckning frångå subjektiva tolkningar (Rienecker & Jörgensen, 2002:243). Mina tolkningar och intervjupersonernas svar är unika, även fast intervjufrågorna är de samma. Studiens resultat är beroende av förförståelse, tolkning, intervjutillfället samt respondentens situation och sanningar (Esaiasson m.fl, 2009:63-73, McCracken, 1988).

5. Resultatredovisning och analys

Resultatredovisningen och analysen kommer utformas och analyseras utifrån uppsatsens strukturella ramverk (1) inkluderande skola, (2) öka kunskap, (3) utveckla demokratiska förmågor och (4) implementera demokratiska värderingar. Dessa kategorier kommer i sin tur först presentera anti-demokratiska utmaningar inom området. Sedan förs en diskussion, där tidigare forskning och teori också appliceras, för att urskilja hur skolpersonal arbetar med läroplanens demokratiuppdrag för att urskilja några arbetssätt och metoder för att bemöta våldsbejakande radikaliserings. Kapitlet inleds med ett avsnitt om specifika våldsbejakande radikaliserings-tendenser som skolpersonal och en elev uppfattar i sin skolmiljö.

5.1. Våldsbejakande radikaliserings-tendenser

Ett intressant svar som uppkom bland flera av respondenterna är att det finns en grogrund för våldsbejakande radikaliserings inom SiS skola, samt att eleverna i viss utsträckning löper större risk för våldsbejakande radikaliserings. Olika respondenter svarade att det finns ett *motstånd mot samhället* bland eleverna som lever inlåsta, som är en av flera ingångar in i radikaliseringsprocessen (Davies, 2008:50, Ds 2014:4:45-47). Rektorn på institution A (IA) nämner *utanförskap, frustration* och *våldsbenägenhet*, men ingen tydlig utpräglad extremism. En lärare, (IA) svarar att det är några av hennes elever som tänker att våld är en bra lösning, men att dom är självupptagna och vill främst tjäna pengar och droger.

”Väldigt lite handlar om politik och religion. En kille hörde till ”wise-guys” och då blir det på ett sätt politik, men det är enbart kopplat till IFK och Göteborg. Det blir väldigt lokalt”

Enligt olika respondenter finns det just nu ingen utpräglad extremism, men däremot finns det ett mörkertal, ”vi har en grupp människor som vi inte vet vad dom tycker och tänker”, säger rektorn på institution B (IB). Dessa elever verkar skolan inte nå ut till och har svårt att veta någonting om.

Politisk extremism

Det finns och har funnits personer som placerats på SiS som tillhört politiska extremistgrupper. En rektor (IB) säger såhär:

”Inte så mkt vänsterextremism mer än ”jävla soc”, men jag tolkar inte det som extremism. Emellanåt har vi ungdomar som är nynazister. [...] Har man ett hakkors så blir man isolerad”

Det finns ingen vänsterextremism menade rektorn, däremot är högerextremism vanligare. Rektorn på den andra skolan, IA, svarar att dom har kriminella elever, men inga politiskt aktiva eller övertygade elever. En lärare på samma skola säger dock att om en stark nynazist, en stark ledare, skulle komma in, så skulle den kunna påverka samtalet vid kortbordet negativt, ”jag har inte sett det, jag har jobbat här i 2 år, men jag ser att det finns möjligheter till det”. Återigen en grogrund för extremismen.

Religiös extremism

Vad gäller religiösa radikaliserings-tendenser så menar lärare att man ser fler religiösa radikaliserings-tendenser i nuläget, än politiska. Om det beror på att frågan är aktuell i media eller om tendenserna är faktiska hot är svårt att skilja mellan.

”Vi hade en elev som yttrade sig lite positivt till IS där vi hade en annan elev i klassrummet som var kurd och hade kusiner som fightas emot IS. Det föder ju konflikter”
(Lärare, IB)

Det finns ett motstånd bland både elever och lärare mot radikaliserings och att uttala sig extremistiskt kan få konsekvenser. En av rektorerna (IB) säger:

”Någon som uttalar sig att gå med i IS, det har jag aldrig hört [...] Jag tror man är smart nog att inte säga det, uppfattningen är att man aldrig kommer ut då”

Återigen menar rektorn att det finns ett mörkertal band eleverna som är svårt att säga någonting om. Likväl finns andra svårigheter i arbetet mot våldsbejakande radikaliserings.

Svårigheter i arbetet mot våldsbejakande radikaliserings

1. Bland ensamkommande flyktingar, som är har ökat inom SiS (SiS, 2014b), finns en problematik kring *språkbarriärer* som lärare menar är upp slitande att arbeta med, både för elev och lärare. Det kan uppstå svåra situationer, ”Jag har märkt att vissa av dom ensamkommande surfar och kollar på IS krigare. Då har man försökt, samtidigt kan man kanske gemensamt 100 ord på samma språk” (IA).
2. För elever utan *uppehållstillstånd* upplever rektorn på IB att det är problematiskt att inte kunna erbjuda något ”fredligt” demokratiskt alternativ och en framtidstro i Sverige, istället för extremism. På grund av att vissa elever saknar uppehållstillstånd rycks grunden för det demokratiska arbetet i skolan bort.
3. Det uppkommer också svårigheter i att förebygga en eventuell våldsbejakande radikaliserings eftersom det finns en *aggression* bland eleverna mot dom som jobbar, pga. att skolan tidigare oftast förknippats med något negativt, samt att det finns ett motstånd att var inlåst.

5.1.1. Metoder och arbetssätt mot våldsbejakande radikaliserings

Läroplanen beskriver hur främlingsfientlighet skall bemötas med (1) *aktiva insatser*, (2) *kunskap* och (3) *öppna samtal* (Skolverket, 2013a). Något som kan appliceras på arbetet mot våldsbejakande extremism.

Aktiva insatser

Inom SiS skola nämner två respondenter att ett viktigt arbete i att förebygga våldsbejakande radikaliserings är att rapportera vidare till chefen samt prata med folk i ungdomens närhet, för att få en omfattande bild och arbeta på många fronter. Vid direkt fara så menar två respondenter (IB) också att en bra metod vore att lyfta in problematiken i behandlingsplanen och göra en gemensam plan hur man jobbar med det, i skola och på avdelning.

Kunskap

SiS skola bör ta avstånd ifrån extremistiska ideologier men samtidigt bemöta med fakta och kunskap. En rektor (IB) menar att, ”då smattrar man på med historieundervisning, samhällskunskap, alla människors lika värde [...] Att jobba med nynazism är vi kanske duktigare på, jämfört med religiös extremism. Den har vi ingen kunskap kring, man får gå på känn”. Det verkar förekomma, precis som i den öppna skolan (Ranstorp & Dos Santos, 2009), bristande kunskap och redskap i att hantera, en för många lärare ny form av extremism, religiös extremism (Läs mer om kunskap i 5.3.).

Öppna samtal

Utifrån resonemanget i teoridelen där en nazist-sympatisör uteslöts från skolan och skapade ett större motstånd mot skolan och samhället (Davies, 2008:119-124) betonas här att eleven, oavsett politisk eller religiös ståndpunkt, får möjlighet att ventilera sin åsikt inom skolmiljön och bemötas med öppen dialog (Davies, 2008:54-61). Något som också betonas bland flera respondenter, samt i läroplanen. Utifrån studiens teoretiska ramverk vore två pedagogiskt alternativ, så kallade *sokratiska samtal* (Pihlgren, 2010) eller *samtalskompassen* (Läs mer i ”samtalet och dialogen” i 5.4.).

En annan lärare (IA) menar istället att första steget vore att skilja åsikten från dom andra i gruppen för att undvika att den ”sprider” sig. Att isolera en stark extremistisk elev, tillsammans med olika insatser, verkar på olika håll förekomma och kan vara en strategi för att ”skydda” de andra eleverna. Utifrån vad tidigare lärare (IA) också menade att en ”stark ledare” kan driva samtalen vid kortbordet, finns risken att en extremistisk åsikt sprider sig

vidare. Samtidigt kan läraren finna hjälp i att ta avstånd från extremistiska ståndpunkter bland eleverna, genom t.ex. det sokratiska samtalet (Pihlgren, 2010). En elev menar att det finns ett stort förakt mot det som IS gör även bland elever. Det finns alltså ingen ensidig lösning i att hantera våldsbejakande extremism.

Respondenterna menar att det inte finns en utpräglad våldsbejakande extremism inom SiS skola, förutom emellanåt högerextremism. De största utmaningarna är inte faktiska radikaliseringsshot, utan radikaliseringsprocessens mångfacetterade anti-demokratiska tendenser som tar sig uttryck på många olika sätt inom SiS skola t.ex. motstånd mot samhället, utanförskap, frustration, våldsbenägenhet, brist på kunskap samt många fler. Med det sagt följer nedan ett flertal anti-demokratiska utmaningar och en diskussion kring skolpersonalens arbete med demokrati och mänskliga fri- och rättigheter för att bemöta dessa.

5.2. Inkluderande skola

Några anti-demokratiska utmaningar som likväl uppmärksammats i tidigare forskning (Hugo, 2013, Wästerfors, 2014), är *våldsfascination*, *hat* och *kriminella identiteter*, samt att det skapas *gemenskaper i utanförskapet* bland flera av eleverna. Studien kommer därför inte behandla dessa faktorer djupgående, men de har uppkommit i nästan alla intervjuer och vore för centrala för att negligeras.

Våld och hat

Eleven menar att bråk och våld sker ungefär 1 till 2 gånger i månaden på avdelningen, men att eleven aldrig varit med om det i skolan. Rektorn på IA menar att det sker dagligen, men inte alltid fysiskt. Med dom äldre eleverna sker det väldigt sällan fysiskt våld. Förutom våld och bråk så finns även hat mot det mesta. Våldsbenägenhet och hat är i sig radikaliserings-tendenser i form av t.ex. ”utagerande” enligt SÄPO och BRÅ (Ds. 2014:4:47-49). En styrka inom SiS skola är att det finns närvaron av vuxna, som eleverna många gånger saknar. Att arbeta mot våld är något som SiS skola är bra på och all personal förväntas bemästra, menar rektorn.

Kriminella identiteter och gemenskaper i utanförskapet

Likväl är kriminella identiteter, droger och makthierarkier en stor problematik bland SiS elever (Hugos, 2013, Wästerfors, 2014). Det är något som är svårt att läsa av i flera fall då de riktigt ”duktiga” sköter det så att personalen inte märker något. En lärare (IB) förklarar att det

handlar om makt att trycka ner andra och att lagar och regler inte spelar någon roll, ”det är en hård värld och man får ta för sig”. Studien vill också lyfta fram de elever som skapar sig ”gemenskaper i utanförskapet” vilket en lärare (IB) menar är problematiskt. Många som är 20 år har varit runt på fosterhem, olika SiS-hem och varit inlåsta hela sina liv, vilket föder en känsla av exkludering, frustration och hat mot den som håller en inlåst - samhället. Läraren menar att SiS miljö föder ilska, frustration och influerar andra till gemenskaper i utanförskapet och destruktiva identiteter.

Tidigare forskning och skolans uppgift

Tidigare forskning menar att låga skolprestationer ökar risken för våldsbenägenhet, kriminalitet och droger (Wästerfors, 2014:18-27) som kan vara hot mot demokratins grunder (Skr. 2011/12:44:17-20). Forskning visar att främst unga killar på glesbygden och i förorten riskerar att exkluderas från demokratin och lättare skapar tilltro till andra alternativ. Det kan skapa frustration och hat samt vara triggers in i extremistmiljöer (Skr. 2011/12:44:17-22, Ds 2014:4:50-52). I flera av intervjusamtalen menar lärare och rektorer att dessa målgrupper även är vanliga bland elever inom SiS skola. Skolans roll är viktig för att skapa framtidstro, inkludering och möjliga vägar ut ur missbruk. För att ändra på destruktiva identiteter betonar teorier istället att skapa demokratiska medborgare, mening och glädje i tillvaron. Misslyckas skolan och andra instanser med att vara inkluderande så riskeras dessa identiteter att produceras (Davies, 2008:27-44,54-61, Wästerfors, 2014:18-27). En respondent (IB) säger,

”Skolan har en jättestor uppgift, inte bara att prata om demokrati utan också utbilda så att elever känner att dom har en plats i samhället [...] Har du ingen plats i samhället, det är klart man knarkar och slåss”

SiS skola arbetar i många fall i motvind, med de svåraste ungdomarna där destruktiva identiteter oftast beror på tidigare bakgrunder. Trots det kan skolan vara en konstellation ut ur ovanstående problematik som kan leda till självskadebeteenden, utanförskap och arbetslöshet. Framförallt en konstellation i att förebygga kriminella gemenskaper *inom* SiS, genom en nära kontakt med samhället samt att undvika att låsa in elever i sociala och kulturella kontexter (Davies, 2008:73-74). Det kan vara en komplex uppgift för SiS skola och många elever tänker att ”det är kört”. Samtidigt menar en rektor (IB),

”I utanförskapet, där många av våra ungdomar kommer från, så har man inte haft en naturlig mötesplats eller varit delaktiga i sin egen skolgång, men här är dom modiga i att bjuda in oss i sina liv”

Det finns ett utanförskap från samhället, skolan, familjen, hemlandet etc. bland SiS elever och *rätten att vara inkluderad* och *att få höra till*, är viktig och har många gånger inte funnits tidigare. Samma rektor säger också att det inte är svårt att få eleverna delaktiga, ”här får man vara som man är, man blir inte utslängd”. När väl eleven förstår att det inte går att ”straffa ut sig” så bjuder dom in väldigt fint, menar rektorn.

Utifrån läroplanens uppdrag ska skolan utveckla framtidstro och demokratiska medborgare genom att skapa delaktighet, gemenskap och tillhörighet i skolan och samhället (Skolverket, 2013a). Det kan också vara något som i flera fall saknas hos den som radikaliseras (Davies, 2008:50, Ds 2014:4:45-47). Att stärka elevens röst och känsla av delaktighet kan förklaras med begreppet *empowerment*. Det är något som betonas i FN:s barnkonvention och har inte alltid varit en självklar del inom slutna vård (Hermodsson & Hansson, 2005:7-8).

5.2.1. Inkludering i skolan

Utifrån läroplanens demokratiuppdrag kan inkludering främst ske på två olika sätt inom SiS skola, i (1) *skolan* och (2) *samhället*. Inkludering och ökat inflytande kan ske på olika sätt t.ex. genom att öka kunskap, utveckla demokratiska förmågor och implementera demokratiska värden (skolverket, 2013a). Jag återkommer mer ingående om dessa i senare avsnitt. En konkret metod för att skapa inflytande i skolan är *elevrådet* (Skolverket, 2013b).

Elevråd

Eftersom SiS skola ska vara likvärdig den öppna skolan (SPS 2010:800) bör demokratiska institutioner, så som elevrådet, återfinnas inom SiS skola. En lärare (IB) menar att eleverna vid SiS är ovana vid demokratiska sammanhang så som att ”sitta i styrelsen för ett innebandylag när unga”. Därför har de sällan praktiska erfarenheter av institutionellt inflytande. På IB verkar det finnas ett levande elevråd. De träffas var sjätte vecka med både elever, lärare och rektor. Det handlar mest om praktiska saker som att eleverna vill ha t.ex. böcker. En lärare menar att väldigt få elever driver frågor för de allmännas bästa som inte gynnar dom själva, ”om vi gör så här så gynnar det eleverna som kommer nästa vår... det skiter dom i”.

På IA är tanken att elevråd ska införskaffas. Just nu får eleverna istället förlita sig på något som kallas för ”brukarråd” på avdelningen. Där finns även möjlighet att lyfta frågor som berör skolan. I en klass på sju elever så menar en respondent (IA) att ett elevråd inte nödvändigtvis fyller en poäng, då eleverna ändå umgås dygnet runt och lärarna har bra koll på eleverna.

Dock kan elevråd finna en poäng att utbilda i demokratiska institutioner samt förenkla strukturer för elever att yttra sig på konkreta vägar inom hierarkiska miljöer. Annars kan elevernas vardagliga och enkla behov och yttranden, riskera att skapa frustration och ta sig anti-demokratiska uttryck i form av svordomar, kränkningar, våld etc. (Hugo, 2013:50-55,120).

5.2.2. Inkludering i samhället

SiS gör goda insatser i att inkludera elever i samhället (SiS, 2014b). Målet för SiS är att inte ha några tvångsomhändertagna, och rektorn på IB menar att ”så fort det går att jobba ut dom så är vi bra på det... t.ex. är någon intresserad av klättring, så åker vi till klätterklubb med dom”. För elever över 20 år så kanske inte skolan är deras alternativ. Läraren kan då istället försöka hitta ”arbetsmarknadsåtgärder eller yrkesutbildningar, samt hjälpa till att skriva CV och söka jobb” (IA). Det kan likväl handla om att försvara elevens demokratiska rättigheter i en kränkt miljö menar en lärare (IB), för att upprätthålla någon form av rättvisa (Davies, 2008:100-113). Eller att ge kunskap om samhället *demokratiska processer* (t.ex. riksdagsvalet), där elever inom SiS skola också har många frågor.

Skolval

Båda institutionerna som undersökts ser en stor betydelse av att inkludera eleverna i riksdagsvalet och ge alla som är över 18 år möjligheten att rösta, antingen via poströst eller att valmyndigheten kommer till skolan. Samtliga lärare menar att ett sådant arbete finns på skolorna och att man samtidigt passar på att informera om hur riksdagsvalet och den allmänna rösträtten fungerar.

”Dom är rätt så öppna med vad dom tycker ”jag röstar på sossarna”. Det alltid någon som läser om demokrati så då kan man prata om det” (Lärare, IB)

En annan lärare (IA) menar att en viktig del innefattar att lyfta alla människors rättigheter och skyldigheter, så som ”att betala skatt, att gå till val och att välja är också en skyldighet”. Ingen av skolorna har anordnat så kallade ”*fiktiva skolval*” och det beror till stor del på att det är för få elever i deras skolor att göra statistik på, samt att resultaten snarare blir utpekande. En rektor (IB) menar dock att det kan finnas en poäng i att ta reda på vad eleverna på skolan tycker.

5.3. Öka kunskap

En stor utmaning som alla respondenter lyfter är *bristen på kunskap* bland eleverna, som kan ta sig många olika uttryck och få stora anti-demokratiska konsekvenser. En lärare (IB) menar att allmänbildningsnivån generellt är låg bland eleverna och att om man inte har kunskap så kan man inte förvalta och tolka världen, ”ser jag en kunskapslucka då fyller jag den så att den inte fylls med annan skit”. Många elever har inte deltagit i tidigare skolgång och en elev menar att hans klasskamrater har brist på kunskap även vad gäller deras rättigheter och skyldigheter utifrån t.ex. grundlagen,

”Har man inte kunskap om yttrandefrihet, grundlagen och de mänskliga rättigheterna så har man inte samma möjlighet att påverka samhället och politiken”

Bland flera elever finns ”enkla” sanningar så som konspirationsteorier och anti-demokratiska åsikter i form av anti-semitism och anti-islam. De är också vanliga perspektiv inom extremistmiljöer (Skr. 2011/12:44:11-22, SOU 2013:81:41-62). Brist på kunskap påverkar elevernas syn på religionsfrihet och andra religioner.

Religionsfrihet

”Många som kommer hit är troende. Mest islam. Procenten religiösa här är större än i samhället”

Så säger en respondent på IB. Det kanske inte är fallet inom alla SiS skolverksamheter men inom denna undersökta skola finns många troende och religionsfriheten är viktig. Religionsfrihet är något som de flesta tillfrågade respondenterna menar finns, att eleverna har kunskap kring och tar som en självklarhet på båda skolorna. Rektorn på IB säger att de ”samtidigt måste ta del av allt i undervisningen”. En lärare (IA) menar att elever får utöva sin religion i form av bön, säga vad man tycker och tänker om t.ex. koranen eller åka till moskén. Det menar även eleven ”jag fick fasta hela månaden och ta in mat på mitt rum efter läggning osv.”. Samtidigt som religionsfriheten utövas och att det finns kunskap om den, så förekommer ett starkt förakt mot andra religioner och folk. Det är problematiskt och kan bero på bristande kunskap och förenklingar av världen.

Anti-semitism och anti-islam

Lärare på båda institutionerna menar att det finns ett hat mot judar och den Israeliska staten i form av en anti-semitism. En lärare (IB) menar att denna problematik har ökat och att om en elev i SiS skola skulle vara jude så skulle den vara utsatt. Läraren hör ofta kommentarer så

som ”dom borde dö”, ”jävla idiot” etc. I rollen som religionslärare har hon ibland svårt att komma förbi ämnet ”Judendom” för att det uppkommer så mycket hat. Läraren säger,

Lärare: Konspirationsteorier så som Illuminati styrs av judarna, dom äger bankerna och kontrollerar media. Om samma retorik som Hitler förde på 30-talet får gehör idag, så är det inte bra

Jag: *Det ser du det hos dina elever?*

Lärare: Hos många. Judiska folket är utsatta och tyvärr tror jag det har med staten Israels agerande att göra.

Likväl kan det förekomma starka uttryck om Islam bland eleverna, menar en annan lärare (IA). Vanligtvis i form av uttryck så som ”negrer är livsfarliga”, ”jävla kamelryttare”. En lärare (IB) har också haft nynazister med ”SS-tatueringar” i ansiktet som sagt ”jag hatar alla muslimer”. Det tror han snarare beror på psykisk ohälsa eller att ”en kille hade bråkat med en kille från Syrien, därför hatar han muslimer”.

Att motverka hat mot religiösa grupper

Hat mot religiösa folk och inskränkningar av religionsfriheten är förekommande inom alla tre extremismmiljöer (Skr. 2011/12:44:11-22, SOU 2013:81:41-62). En lärare (IB) menar att skolan bör hantera det genom kunskap och etik t.ex. förklara var motsättningarna kommer från (t.ex. den muslimska världen mot västvärlden), ifrågasätta elevers syn och urskilja extrema grupper från att representera hela religionen. En lärare (IA) brukar säga,

”Jag tar exemplet i min undervisning vad KKK är? Så säger jag ”tycker du det är representativt för kristendom?”, ”nee” säger dom flesta då. ”Tycker du att Al-Quaida eller IS är representativ för islam...?”

Att bemöta enkla sanningar och hat mot religiösa folk och bristande kunskap menar lärare i SiS kan motverkas genom att *fylla kunskapsluckor, ge fler perspektiv och kritiska förhållningssätt* (återkommer till kritiska förhållningssätt och källkritik i 5.4.), är något som skolan kan bidra med.

5.3.1. Metoder och arbetssätt mot bristande kunskap

”Att fylla med kunskap och ge alternativ. Har man människor runt omkring som bara säger att IS är bra, och att Hitler var en cool kille då är det svårt att välja något annat”

Så sa en lärare (IB) om läroplanens demokratiuppdrag. Extremism handlar i många fall om förenklade sanningar - att se saker på ett sätt (Davies, 2008:1-2). Att ge mer kunskap kan även inkludera elever i demokratin. I rollen som t.ex. samhällskunskapslärare blir det en rimligare uppgift, än att ta på sig en ”psykologroll”, det är också en viktig del i flera ämnesbeskrivningar på grundskole- och gymnasienivå (Skolverket, 2013a).

Konsten att motverka förenklade sanningar menar Davies innebär att undervisa objektivt kring historiens framgångar och misstag utan att reproducera orättvisor i form av skuldbeläggande och hämnd, mot t.ex. historiens förövare (Davies, 2008:1-2,115-117). Att ge perspektiv i t.ex. Israel-Palestina konflikten eller Hitlers förintelse utan att skuldbelägga. På så vis kan motståndet minska och förståelsen öka. En lärare (IB) betonar att ”fuck the man”-perspektivet (kritik mot etablissemangen) brukar fungera bra bland eleverna, så som slavhandeln eller förtryck av vita män, ”vita medelålders män ligger inte högt i kurs bland elever”. En utmaning är då att undvika att fördöma den gruppen. En förutsättning för Davies teori är professionella och utbildade lärare som är rustade för denna typ av undervisning. Kompetenta lärare förväntas när rektorn anställer menar rektorn på ena skolan. Sedan 1 december 2013 ställs även krav på lärarlegitimation på alla lärare (SiS, 2014b:25). Några uttrycksätt och metoder i undervisningen för att öka kunskapen bland eleverna följer nedan.

Ämnesundervisning

Det finns vissa ämnen där läroplanen lyfter frågor kring demokrati och mänskliga fri- och rättigheter så som samhällskunskap, historia, religion, svenska etc. Det är krav för att få betyg. Dessa ämnen bär större ansvar för att öka kunskapen kring demokrati. Olika lärare menar att det då också är enklare att få in demokratiarbetet i undervisningen. Samhällskunskapen är ett centralt ämne att *lyfta rättigheter, skyldigheter och normer*. En lärare (IB) använder olika spel och rollspel för att förmedla de allmänna mänskliga rättigheterna och barnkonventionen, ”man är ett land och det är besparingar, så får man ”välja vilka av olika mänskliga rättigheterna som är viktigast”. Samtalen kring mänskliga fri- och rättigheter tycker eleverna ibland är hyckleri menar en lärare ”en rättsstat som låser in dom?”.

I religionskunskapen menar en lärare (IB) att det handlar om att *skapa förståelse* för andra situationer och religioner för att öka t.ex. religionsfriheten. Religionen innefattar också etik och moral t.ex. liberalismen, konsekvensetik etc. ”Då kan elever tycka någonting och låta det vila i en teori” (IA). I historien menar en lärare (IB) att man kan *förklara framväxten av demokratin* genom exempelvis FN, internationella samarbeten och brott mot mänskligheten.

”Jag har svårt att komma på någon historisk epok där man inte pratar om jämlikhet, allt från ”jordbruket” till Romarriket. På 1700-1800-tal börjar man prata om de mänskliga rättigheterna och revolutionerna”

I praktiska ämnen så som matte, musik och verkstad menar en lärare (IA) att det är svårare att väva in demokratiarbetet. Dock finns den möjligheten menar en annan lärare (IA): ”Ibland i matten gör vi procenträkningar med valdeltaganden”.

Morgonpasset

Ett forum att samla eleverna på båda SiS institutionerna är ”morgonpasset”. Precis som andra skolor försöker lärare prata om aktuella händelser. Varje morgon ser eleverna på nyheterna, antingen på avdelningen eller i skolan. På IB pratar dom alltid om nyheterna samt kombinerar det med veckans ord, värderingsövningar, högläsning och nutidskrävs. Morgonpassen kan vara en god träffyta att *diskutera omvärldsanalys* samt lyfta olika *samhälleliga* och *mediala perspektiv*, ”kommer det något inslag får man vara jäkligt snabb att diskutera” - ge eleverna perspektiv. En annan lärare på samma skola menar att vissa elever är bra på att ”stänga av” men att de alltid försöker gå igenom nyheterna.

”Dom har mycket frågor om hur samhället fungerar. Dom försöker vi fånga upp, feminism eller terrorism som nu är aktuellt” (Lärare, IA)

På en annan skolavdelning (IA) kollar de på nyheterna på avdelningen och ”morgonpasset” är inte särskilt utvecklat i skolan. Dom pratar inte om nyheterna på grund av de förutsättningarna.

5.4. Utveckla demokratiska förmågor

Det här kapitlet kommer utifrån läroplanens syn behandla två delar av demokratiska förmågor (1) kritiska förhållningssätt och (2) kommunikativa förmågor.

5.4.1. Kritiska förhållningssätt och källkritik

Behovet av källkritik och kritiska förhållningssätt är stort på båda skolorna inom SiS. De slutna eleverna har inte tillgång till internet på samma sätt, men bland de andra eleverna ser rektorn vid IB stort behov,

”Jag har läst en artikel och den där terroristen” säger elever [...] Det informationsflödet som är idag så är källkritik viktigare än någonsin”

En lärare på samma skola upplever att det finns en stor problematik kring att eleverna köper koncept och konspirationsteorier. Hon menar att dom säger ”saker som är konstiga hela tiden som man får kolla upp om det stämmer”. En annan lärare på samma skola förklarar att, ”hälften av våra elever tror att Illuminati styr hela världen och visar på något Youtube-klipp”.

Kritiska förhållningssätt mot liberal demokrati

Ytterligare ett uttryck för elevernas bristande kritiska förhållningssätt är, enligt skolpersonal på IB, ett stort förakt mot USA, en *anti-amerikanism*. Det finns en stor skepticism och låg trovärdighet för USAs handlingar som många gånger är helt synonyma med liberal demokrati. För många elever handlar demokrati om maktkamper där man vill stå upp för muslimerna, menar en lärare (IB). I ett samtal menar rektorn att elevernas synsätt kanske inte är så konstigt på ett sätt:

”Jag tycker att USA tar sig friheter, i alla fall medialt, ”vi går in och krigar där” och antas vara någon storebror för världen. Många gånger så vänder sig folk mot det.”

Precis som flera forskare ger kritik mot den liberala demokratin så ser tillfrågade lärare att flera elever upplever en politisk frustration men också exkludering, marginalisering och förtryck ifrån många delar av den globala demokratin (Davies, 2008:17-18,50, Abrahamsen, 2000:109-110, 135-147). Att kritiken kan ta sig för stora proportioner blir tydligt då en anti-amerikanism likväl återfinns inom både vänsterextremism och religiös extremism, grundad i global orättvisa eller politisk frustration (Ds 2014:4:45-47, Larsson & Björk, 2015:23-35, SOU 2013:81:41-62). För att förhindra radikaliserings är det därför viktigt att skolan bemöter kritiken och problematiserar motståndet mot den liberala demokratin, och föraktet mot USA (Davies, 2008:50). Det kan göras menar lärare (IB) antingen genom att (1) *öka kunskap*, ”undervisa i vad som skiljer USA och Sverige. En amerikan kan inte bära skuld för vad en stat gör? [...] Sen ligger det som ett större ansvar inom samhällskunskapsämnen att veta hur länder styrs”. Att skapa förståelse för olika länders perspektiv. (2) *Utveckla kritiska förhållningssätt* för ökad förståelse för olika perspektiv och att undvika enkelspåriga sanningar, också mot den liberala demokratin. En rektor (IB) menar att eleverna inte alls har koll på källkritik men att skolan har ett guldläge eftersom det ska ingå i nästa vartenda ämne (Skolverket, 2013a).

Arbetet med källkritik inom SiS

Arbetet med källkritik ser olika ut, men är någonting som all tillfrågad personal menar att skolorna jobbar med. Det ingår i kursplanerna och på så vis blir källkritik en naturlig del, men uppkommer oftast i diskussioner där lärare ibland bjuder in andra elever att delta, ”rent konkret så har vi mycket fokus på hur källkritiken fungerar på internet, t.ex. att Breivik har skrivit Kungälv's sida på Wikipedia, hur Flashback fungerar osv.” (IA). Två historielärare på olika skolor menar att det ligger som mål att kolla på ”äkthet, tid, beroende och tendens”. En av lärare (IB) gjorde även en PowerPoint om källkritik när hon ansåg att problemet kring Illuminati blev för stort.

Arbetet med källkritik uppkommer både i samtal och lektions-form. Då får man vara beredd att bemöta uttalanden när de kommer upp, ”vart det kommer ifrån?”. Ibland tycks även källkritik vara någonting som några respondenter anser att man bör prata mer om eftersom det inte finns någon generell timplan så som ”i januari kör vi källkritik, i februari kör vi EU...”. Dock har lärare en del friheter att påverka vad som lärs ut i sin undervisning, ”vill jag prata mer om t.ex. källkritik kan jag ju göra själv”. Ett utvecklat arbete kring källkritik i skolan skulle kunna bemöta och föreligga dessa tankar och motverka ”singel truth” (Davies, 2008:76-81).

5.4.2. Dialog och kommunikativa förmågor

I flera respondentintervjuer uppkom uttryck så som ”*rätten att uttrycka sig*” och ”*rätten till sin åsikt*”. Det verkar vara en central demokratisk rättighet inom hierarkiska miljöer – att stärka elevens röst, empowerment (Hermodsson, Hansson, 2005:39-41). Flera lärare menar att eleverna har grundläggande koll på sina ”skyddade” rättigheter så som yttrandefrihet. Personal får ofta höra ”jag har yttrandefrihet...” av eleven. En lärare (IB) menar att man inte skall sticka under stolen med att eleverna är frihetsberövade och därför är rätten att uttrycka sig viktig (Hermodsson & Hansson, 2005). En elev och rektor menar att man får och känner sig trygg att uttrycka sig, ”vilket dom kanske inte vågar på avdelningen i samma utsträckning pga. koppling till socialtjänsten”, säger rektorn på IB. En lärare (IB) menar att dom inte håller inne på åsikter för att få sämre betyg, ”tycker dom att homosexuella inte ska ha rätt till det, så säger dom det”. På så vis är det ett öppet klimat i skolan. Ytterligare en lärare (IA) menar:

”Ur en skolsynpunkt så har man rätt till sin åsikt att t.ex. ”legalisera marijuana”. Det tycker alla. Sen uppmuntrar jag inte till droger [...] Men jag har tillåtit att skriva en debattartikel om att ”legalisera droger”.

På så vis praktiseras yttrandefriheten vilket inte alltid varit en självklarhet inom sluten vård (Hermodsson & Hansson, 2005). Skolan har en viktig uppgift i att släppa fram olika åsikter i undervisningen för att motverka känslan av exkludering och frustration (Davies, 2008:119-124).

Tysta åsikter

Utifrån tidigare forskning (Ranstorp & Dos Santos, 2009) finns det risk för självradikalisering i låsta miljöer. Likväl inom SiS skola finns en grupp elever som skolpersonal inte vet något om. Det är den största risken för radikaliserings enligt en lärare (IB), ”dom som pratar mest är inte dom som kanske åker iväg till Syrien. Det kanske är dom som sitter bredvid och håller käften?”. Rektorn och en lärare pekar främst på tre grupper:

1. Ensamkommande flyktingar i SiS skola där skolan inte har den öppna dialogen pga. språkbrist.
2. Korta akutplaceringar, där tiden är för kort för att nå ut med skolans budskap.
3. De elever som inte vill att lärarens ska ”lägga sig i”, och är duktiga på att ”låtsas föra ett samtal”

Eftersom mycket av verksamheten vilar på kommunikationen blir det ibland frustrerande för både elever och personal när den inte fungerar. Problematiken med språkbarriären med ensamkommande är ett stort problem för SiS verksamheter runt om i landet och finns i deras fokusområde för 2015 men problematiken återstår fortfarande (SiS, 2014b).

Dialogen en central undervisningsform

SiS skolverksamhet bygger till stor del på samtal och dialog (Wästerfors, 2014:167-205), och de flesta av respondenterna menar att det är lätt att föra dialog med eleverna. Det pågår ständigt samtal och diskussioner om allt möjligt. Enligt en lärare (IA) är klassrummet svängdörrar, ”man går ut och in och samtalet består”. Det finns i skolans verksamhet att diskutera.

”Oavsett institutioner, uppdrag och behandlingsform, så är skoluppdraget detsamma. Vi har det i vår verksamhet att ventilera och ha en åsikt” (Rektor, IB)

Lynn Davies talar om att rusta skolan för dialog samt att olika åsikter ska rymmas i klassrummets dialog för att t.ex. undvika att undvika att åsikter tar en extremistisk riktning (Davies, 2008:54-61, 119-124). En respondent betonar vikten av att inte utesluta någon elev

ur samtalet inom SiS skola. Precis som exemplet där en kille var nazist-sympatisör och uteslöts från skolan, kan det istället skapa frustration och hat mot t.ex. skolan och samhället (Davies, 2008:119-124). Eleverna har många gånger i tidigare skola blivit uteslutna och en lärare på IB menar,

”Det blir ofta ”så pratar vi inte”, vilket inte gör personens förståelse för demokratiska värden bättre. Det viktigaste är att vi alltid har ett klimat där allt går att diskutera”

Samtalen kan komma upp när som helst, på en mattelektion, bildlektion eller samhällskunskapslektion. Precis som det är viktigt att kunna yttra sin åsikt menar en rektor (IB) att det också är viktigt att veta vad din åsikt innebär och kunna stå för den. Rektorn tror att samtalet är det enda sättet att nå en *fördjupad förståelse*, därigenom öka respekt, öppenhet, solidaritet och ansvar för mig själv och andras åsikter (Skolverket, 2013a).

5.4.3. Samtal som metod mot våldsbejakande radikaliserings

Att släppa fram olika åsikter var något som Voltaire redan på 1700-talet kämpade för, samt tolerans hos höraren (NE, 2016). Två respondenter lyfter fram det *sokratiska samtalet* (Pihlgren, 2010) som en viktig samtalsform inom SiS skola. Det påminner om Voltaires tankesätt men kommer ursprungligen från Sokrates. I det sokratiska samtalet finns inga rätt eller fel. Det liknar likväl Jonathan Sacks syn på dialog som präglas av mångfald, olikheter och lyssnande (Davies, 2008:72). Rektorn (IB) menar att ”tysta åsikter” kan vara fantastiskt fördomsfria, men när vi diskuterar kan dom vara något annat, då får också våra åsikter ”luft” och kan ändra riktning. Att ha ”frågor i luften” i klassrummet hjälper också till att lyfta tysta åsikter som kan riskera att ta en extremistisk riktning (Ds. 2014:4:45-52), samt (1) *diskussion*, (2) *värdegrundsövningar* och (3) att *våga kasta ut någon fråga* som gör att man måste svara som man hade tänkt, menar rektorn. Det är en lärande utmaning att inte bara ”mata in kunskap” utan istället hjälpa elever att söka kunskap och visa hur världen kan se ut. Olika respondenter menar också att många gånger så är elever inte medvetna om vad deras åsikter innebär och att någon sagt till dom vad dom skall tycka ”en åsikt som dom inte har fördjupat”. I samtalet kan olika perspektiv lyftas fram och därigenom skapa större motstånd till extremistiska ståndpunkter, ”single truth” och främjar kritiska och kommunikativa förmågor (Davies, 2008:32-33,76-81, Skolverket, 2013a). I det sokratiska samtalet kan även andra elever hjälpa till och ta avstånd från anti-demokratiska budskap (Pihlgren, 2010).

”I en sådan diskussion kan man tycka att det inte är helt värdelöst att det flyger in ett flygplan i ett hus i USA för att USA är dumma. När det samtalet är slut så kan man också förstå att i det huset sitter människor som inte alls kan hjälpa” (Rektor, IB)

En förutsättning för en sådan dialog är att bygga förtroende, respekt och våga prata (Pihlgren, 2010). Den andra rektorn (IA) nämner istället *Samtalskompassen* som den Nationella samordnaren tagit fram som ett redskap att bemöta extremism och skapa samtal för svåra anti-demokratiska budskap. Den bygger likväl på dialog samt att stärka unga att ta avstånd från extremistiska åsikter och ge andra alternativ (Samordnaren mot extremism, 2015). Det är dock ingenting som aktivt används på de två undersökta institutionerna.

Den nationella samordnaren betonar även en tvärsektoriell utbildning mellan olika instanser i arbetet mot våldsbejakande radikaliserings (SOU 2013:81:100-110). Inom skolan kan kollegiala lärande fungera som ett sätt att utbyta svårigheter, tankar och metoder (Skolverket, 2012). På IB så verkar personal finna stöd hos varandra och rektorn när t.ex. radikaliserings-tendenser uppkommer. På IA önskar rektorn att det vore mer kommunikation mellan lärare. Rektorn upplever ett splittrat lärarlag med 6 stycken olika skolor. Det beror främst på att skolorna befinner sig i olika byggnader.

5.5. Implementera demokratiska värderingar

Olika respondenter nämner i intervjusamtalen att de ”skyddade” demokratiska värdena är något som elever inom SiS skola upplevs ha en grundläggande koll på. Det är svårare när det handlar om åsikter, känslor och bemötande – de ”icke-skyddade” värdena.

”Det räcker att du har lite fel hudfärg, funktionshinder, läggning... Glasögon är okej, hörselapparat är tveksamt, och resten är fel. Det är ju alltid så...”

Så säger en lärare (IA), medan en annan lärare (IB) förklarar att funktionsvariationer är något som flera av eleverna har större acceptans och förståelse kring, då flera elever har diagnoser och drogrelaterade skador. Frågar man rektorer och lärare så sker kränkningar hela tiden och SiS skola är en miljö som präglas av hot och våld. Skolverksamheten präglas av en bred klientgrupp och mångfald av olika bakgrunder, religioner, etniciteter etc. Samtidigt verkar det finnas stora anti-demokratiska utmaningar bland elever och personal i att uppnå ett balanserat förhållningssätt till mångfald, som till stor del handlar om människosyn, bemötande och språkbruk.

Etnisk bakgrund

Utifrån mina respondentsvar är rasism och kränkningar av etniska bakgrund inte en allt för stor problematik på de olika skolorna. En elev menar att det tidigare var ”en från El Salvador, två kurdiska killar, en från Turkiet, en från Irak, en svensk...” på samma avdelning, ”det är jätteblandat och det är inga problem”. En rektor och lärare (IA) menar att det förekommer konflikter och kränkande ord så som ”neger”, ”blatte”, ”jävla arab”, ”jävla svartskalle” etc. främst i konfliktsituationer, annars är det inte så extremt.

Haltande kvinnoyn och en befäst machokultur

En anti-demokratisk utmaning som alla respondenter nämner som problematisk, är *en haltande kvinnoyn*.

”Det finns en kraftigt befäst machokultur ”så här ska en riktig man vara”, ”man ska se ut på ett visst sätt” [...] Det finns också något våldsromantiserande i den machokulturen”

Rektorn (IB) menar att denna machokultur även finns bland många i personalen, dock menar rektorn att lärare inte är så värst stereotypa. En lärare på samma skola upplever att det inte är något problem att jobba med jämställdhet i skolan, men att man ofta får tillrättavisa personal på avdelningarna som t.ex. tycker det är ”fnissigt med hbtq-frågor”. En annan lärare (IA) menar att det är vanligt inom SiS att föredra att anställa biffiga män och att det är en anledning till att personal som inte passar in i den normen byter jobb. Läraren säger,

”Man tänker att en sådan person hanterar vilken situation som helst... Jag tänker att nej dom hanterar den situationen när det blir konflikt, men allting annat... det är tveksamt”

Bland elever är kvinnoynen ofta att ”män bestämmer och kvinnor ska inte ha lika mycket att säga till om” (rektor, IB). En lärare (IB) menar att elever flera gånger inte velat ta henne i hand på grund av deras religion. Det ser hon som något mycket problematiskt men har inte tagit upp det med elever, men skulle vilja säga, ”i samhället när du kommer in på ett möte och vägrar ta chefen i hand, hur tror du att hon kommer bemöta dig?”. Där hade några lärare velat jobba mer.

Homofobi

Precis som machokulturen tar sig uttryck i en haltande kvinnoyn så beskrivs även hur hbtq-frågan blir lidande. En elev svarar att det inte skulle vara ”populärt” att ha en avvikande sexuell läggning, ”det skulle nog förekomma spydiga kommentar och behandling av personen

i fråga”. En rektor (IA) beskriver det som att hbtq-frågan är något som dom inte arbetar med, utan först när det uppkommer. Rektorn menar att så är det generellt med rätt mycket i den skolan. En problematik med sexuell läggning är att det är svårt att se om någon far illa. En sexuell läggning kan vara ”osynlig”, något som den andra tillfrågade rektorn (IB) lyfter,

”Jag har inte haft någon elev som varit öppen homosexuell under tiden jag varit här. Jag har svårt att tro att vi inte haft någon homosexuell elev”

Rektorn menar att hbtq-frågan får man jobba mycket med, men att den inte är så befast när det väl kommer till kritan ”skit samma vem folk blir kära i”.

5.5.1. Respekt för demokratins mångfald

Skolan inom SiS har, precis som andra skolor, en viktig uppgift att ansvara för ett balanserat och mångfaldigt demokratiskt förhållningssätt samt förmedla respekt och likabehandling oavsett religion, etnicitet, sexualitet, social bakgrund, kön, funktionsvariationer etc. Lärare ska vara goda förebilder för att visa förståelse och respekt för mänskliga fri- och rättigheter (Davies, 2008:64-66,97, Skolverket, 2013a). SiS arbetar redan med just respekt och bemötande (SiS, 2014b), men behoven är stora. Anti-demokratiska utmaningar så som *kvinnosyn* och *homofobi* återfinns inom olika extremismmiljöer och våldsamma maskulina ideal hotar demokratins mångfald. Högerextremismen föraktar vanligen avvikande sexuell läggning, etniska minoriteter etc. och har en problematisk kvinnosyn. De vanligaste brotten är hatbrott mot utsatta grupper (Skr. 2011/12:44:11-22). Det är allvarliga problem som hotar demokratins grundpelare och förutsättning, alla människors *lika* värde.

Många av eleverna har tidigare blivit kränkta av skolan, samhället, familjen eller hemlandet och då många elever har låg självkänsla, dålig självbild och tidigare trauman (Wästerfors, 2014) så blir uppgiften att behandla andra människor lika, svår. Läroplanen ger utrymme för tolkning (Persson, 2010), men är tydlig i att skolan ska vara fri ifrån kränkningar. SiS skola är långt därifrån. Vilket också på ett sätt är förståeligt? Dessa många kränkningar inom SiS skolmiljöer, som är vardagsmat för lärarna, skapar diskriminering, marginalisering och utanförskap för de som utsätts. De upplever orättvisor, förtryck och drivs av identitetssökande och meningssökande. Dessa är förödande för personen/gruppen i fråga, men går också emot mänskliga fri- och rättigheter och kan vara en risk till radikalisering (Davies, 2008:50, Ds 2014:4:45-47, Regeringskansliet, 2006).

Mångfald är en förutsättning för att arbeta med demokrati i form av respekt och öppenhet (Davies, 2008:95-97). Likaså präglas SiS skola av en bred mångfald. En del elever är uppvuxna på den svenska landsbygden, andra är ensamkommande flyktingar. En del har en fungerande skolbakgrund bakom sig, andra saknar skolgång. En del är från rikare familjer, andra har livnärt sig på att tigga. Det är komplexa och flytande identiteter utifrån en global kontext (Davies, 2008:90-91). Från vad lärarna och tidigare forskning nämner (Hugo, 2013, Wästerfors, 2014), så är det en maskulin miljö där killar umgås med killar och rektorn på den ena skolan (IB) har aldrig haft en öppet homosexuell elev. Trots en mångfald så är elevernas världsbild skev. Vilket kan förklara att etnicitet (finns en sådan mångfald inom SiS) inte är ett allt för stort problem enligt lärarna, medan en befäst machokultur skadar både kvinnosynen och personer med en normavvikande sexuell läggning. Olika respondenter menar att svårigheten inte är att prata om, utan att *implementera demokratiska värderingar* bland eleverna i deras beteenden. Svårigheten kan bero på att den faktiska skolmiljön ger uttryck för en annan människosyn, än den lärarna pratar om i sin undervisning. Arbetet kring mänskliga fri- och rättigheter och människosyn blir floskler eller ”hyckleri” för den som har levt ett liv, inlåst i en machokultur och inte mött verkligheten eller tagit del av samhällets ”demokratiska värdegrund”. Det menar också en elev. Den ligger för långt ifrån flera av eleverna. Flera lärare påpekar att värdegrunden inte blir konkret. Elever låses in i en social och kulturell identitet vilket Davies menar är problematiskt (Davies, 2008:73-74). Det blir likväl en stor kontrast mellan SiS skolmiljö och verkligheten utanför, vilket försvårar *rätten att höra till*. Utbildningens roll är viktig i att förändra dessa identiteter och skapa respekt (Davies, 2008:54-61).

Här har SiS skola en svår men helt avgörande uppgift. Att lägga grunden för allas *lika* värde och att respektera alla, jude eller muslim, kvinna eller man, heterosexuell eller homosexuell. Det betonar en lärare (IA), istället för att gå ner på detaljnivå. ”det finns inte en kursplan i hela världen som kan bemöta alla beröringspunkter”. För att lägga en gemensam grund behövs en enad lärarkår och samlade insatser ifrån myndigheten, så kan en rektors (IA) svar tolkas. Övriga svårigheter är att elevernas vistelse på SiS kan vara korta, för korta för att bygga upp respekt och gruppdynamiken blir olika när en elev rycks ut och en ny kommer in. Det är ett viktigt arbete och denna studie föreslår, utifrån läroplanens syn på demokrati och mänskliga fri- och rättigheter (Skolverket, 2013a):

1. Arbeta för en *mångfaldig personal*, för att motverka en befäst machokultur och främja jämställdhet även inom personalstyrkan. Personalstyrkan är goda förebilder och eleven behöver fler förebilder utanför machokulturen (Davies, 2008:64-66,97).
2. Arbeta *normkritiskt* och använda ett sådant språk, för personal och elever. En lärare (IA) menar att ”det sår frön” även fast eleverna skrattar åt honom när han säger att han är feminist. Kollegiala lärande och fortbildning kan vara andra metoder.
3. Börja i det som ligger nära och lägga en *gemensam grund* för eleverna – en grund byggd på respekt, öppenhet, solidaritet och ansvar, genom ständiga demokratiska samtal (Davies, 2008:95-97).
4. Våga visa på *alternativ* och påminna elever att undvika kränkande bemötande eller språkbruk, ”Jag tror inte på ”så säger vi inte” [...] Påminna att om du kallar någon bög på en arbetsintervju så kommer du inte få jobbet” säger en lärare (IB) (Skolverket, 2013a).

En metod för att närma sig en balanserad och mångfaldiga förhållningssätt till demokratins mångfald, vore att se människors likheter och gemensamma värde istället för att betona olikheter – hennes lika värde. Samt en neutral förhållningssätt till religion, politik etc. (Davies, 2008:64-89,97).

Arbetsätt idag – Temadagar och etiklektion

Utifrån respondentsvaren så finns på en av skolorna (IB) ett aktivt normkritiskt arbete både i undervisning och bland lärarkåren. Det visar sig t.ex. i olika *temadagar*. Det kan vara allt ifrån ”barnkonventionsveckan”, ”övergripande sex och samlevnad” och ”män för jämställdhet” som pratade om jämställdhet, kön och genus och hade gruppövningar med eleverna.

Dessutom finns det på båda skolorna något som kallas för *etiklektion* en gång i veckan. En metod för att skapa goda bemötande och motverka kränkningar genom gruppövningar i etik och moral, samt implementera demokratiska värderingar. Det kan handla om att skapa empati, ”vi har ett hjärta, vem skall få det?”. Dessa övningar skapar samtal och diskussion.

5.6. Avslutande diskussion – lärarens roll

Skolan har ett tungt ansvar på sina axlar, på uppdrag av regeringen, att bland annat fostra demokratiska medborgare. Det är en komplex uppgift menar en lärare på IB, ”skolan skall göra allt på en gång”. Trots den stora, breda och ibland uppgivande uppgiften skolan har blivit

tilldelad, så är det kanske just därför skoltiden, skolans roll och lärarens uppgift är så viktig och avgörande. Speciellt i arbetet mot våldsbejakande radikaliserings. Speciellt i arbetet att implementera demokrati och mänskliga fri- och rättigheter. Oberoende av vilka strategier som tas fram av regering, myndighet eller läroplan så är det i slutändan alltid lärarens arbete som är det avgörande – lärarens relation, arbete och förhållningssätt till eleverna. Skolpersonalen är den som möter de anti-demokratiska utmaningarna, våldsbejakande radikaliserings och utmanar dessa med demokratins grunder. Därför har denna uppsats valt att fokusera just på lärarens arbetssätt och förståelse i fråga, för att jag tror att den är helt central i att hantera en ökande radikaliseringsproblematik, inom SiS skola och i samhället.

Lärarens vägledning och förhållningssätt hämtas till stor del från läroplanen och därför är den så viktig att kunna luta sig mot i rollen som lärare. Läroplanens demokratiuppdrag menar flera av skolpersonalen är helt central för att motverka våldsbejakande radikaliserings, ”den är a och o”, säger en lärare (IB). Rektorn på samma skola menade att skolan inte reder uppdraget att förebygga våldsbejakande radikaliserings på annat sätt än med demokrati och mänskliga fri- och rättigheter. Olika lärare betonar vikten av ”praktisk” eller ”teoretisk” demokrati inom skolan, men oavsett så är skoluppdraget kring demokrati och mänskliga fri- och rättigheter det samma, över hela landet. Det finns i skolans verksamhet. Skolan ska erbjuda en likvärdig utbildning över hela landet (SPS, 2010:800). För en elev inom SiS skola, som blivit bortvald många gånger, är det viktigt. Att bli erbjuden en *likvärdig* skola, med samma demokratiuppdrag som andra ungdomar och *rätten att höra till*. ”Har man inget forum då tror jag det är skit samma om det är vänster- eller höger-radikal” (rektor, IB). Rätten till en *likvärdig, demokratiska och inkluderande* skola, det kan skolan erbjuda.

6. Slutsatser

I följande kapitel presenteras studiens slutsatser i korthet, för att vidare diskutera uppsatsens bidrag till utvecklingsforskning och förslag till framtida forskning.

6.1. Slutsatser

Syftet med studien har varit, att undersöka hur läroplanens uppdrag kring demokrati och mänskliga fri- och rättigheter förstås och realiserats av skolpersonal inom SiS skolverksamheter, för att vidare urskilja några arbetssätt och metoder för hur lärare kan bemöta våldsbejakande radikaliserings-tendenser eller anti-demokratiska budskap. Att just SiS skolverksamhet kommit att undersökas beror till stor del på att elevgruppen menas befinna sig

i riskzonen för våldsbejakande radikaliserings (Ds 2014:4, Wästerfors, 2014:11-26). Uppsatsens frågeställningar har kommit att undersökas genom 7 stycken semistrukturerade samtalsintervjuer med två rektorer, fyra lärare och en elev vid två skolverksamheter inom SiS. Resultatet besvaras utifrån studiens strukturella ramverk (1) *inkluderande skola*, (2) *öka kunskap*, (3) *utveckla demokratiska förmågor* och (4) *implementera demokratiska värderingar*, som delvis kommit att hämtas från skolans demokratiuppdrag. Studiens frågeställning analyseras utifrån tidigare forskning kring radikaliseringsprocessen och utbildning mot extremism. Slutsatserna redovisas för nedan. Studien blir relevant inom ämnet globala utvecklingsstudier genom att behandla globala utveckling- och säkerhetsbegrepp så som demokrati, mänskliga fri- och rättigheter och våldsbejakande radikaliserings.

Våldsbejakande radikaliseringsstendenser

Skolpersonalen menar att det finns en grogrund för våldsbejakande radikaliserings och att elever inom SiS löper viss risk att radikaliseras. Det finns och har funnits högerextremism, utöver det finns ingen vänsterextremism eller religiös extremism vad skolpersonal och en elev anser. Det finns fler radikaliseringsstendenser som kan kopplas till religiös våldsbejakande radikaliserings än politisk extremism, i form av t.ex. olika uttalanden om IS. Svårigheter som uppkommer i arbetet mot radikaliserings är (1) språkbarriärer, (2) elever utan uppehållstillstånd och (3) aggression mot skolan och samhället bland eleverna. Studien har urskilt tre arbetssätt för att bemöta radikaliseringsstendenser, (1) göra en *gemensam arbetsplan* tillsammans med behandlingsavdelning, (2) bemöta med *fakta och kunskap* och (3) *öppna och inkluderande samtal*.

Inkluderande skola

Respondenterna visade på olika anti-demokratiska utmaningar så som *våldsfascination*, *hat*, *kriminalitet* och *gemenskaper i utanförskapet*. Ett sätt att bemöta dessa är att vara en inkluderande skola genom tillhörighet i skolan och samhället. I skolan sker inflytande på många sätt och utifrån skolverket (Skolverket, 2013b) är *elevrådet* en konkret metod. Institution B (IB) har ett aktivt elevråd medan institution A har planer på att införa det. Elevrådets funktion är ifrågasatt på skolorna. Inkludering i samhället sker främst genom att anordna fritidsaktiviteter, arbetsmarknadsåtgärder och yrkesutbildningar, samt att öka kunskap kring demokratiska processer, t.ex. *skolval* (riksdagsvalet).

Öka kunskap

Brist på kunskap är en problematik bland eleverna som kan leda till anti-demokratiska uttryck i form av hat mot religiösa grupper, t.ex. judar och muslimer. Skolpersonal säger att förenklade sanningar kan bemötas med att (1) *fylla kunskapsluckor*, (2) *ge olika perspektiv* och (3) skapa *kritiska förhållningssätt*. Det sker främst i *ämnesundervisning* och i *morgonpasset*, genom att lyfta ämnesrelevanta, samhällreliga och mediala frågor och ge olika perspektiv.

Utveckla demokratiska förmågor

1. Kritiska förhållningssätt

Det finns stora behov av källkritik bland eleverna som tydliggörs exempelvis genom stort *informationsflöde* och en *anti-amerikanism* (kritik mot liberal demokrati). För att motverka det kan kritiska förhållningssätt och källkritik öka förståelse för olika perspektiv och motverka "single truth". Det sker ett aktivt arbete med källkritik men en lärare menar att det kan behövas mer.

2. Dialog och kommunikativa förmågor

Samtalet och dialogen innefattar stora delar av undervisningen. Elev och skolpersonal menar att elever har rätt att uttrycka sig. Elever har grundläggande koll på de "skyddade" demokratiska värdena. Det finns dock *tysta åsikter* där personal inte har dialog, främst bland (1) ensamkommande flyktingar, (2) korta akutplaceringar och (3) isolerade elever. Skolpersonal menar att det är viktigt att inte utesluta någon i diskussionen för att motverka våldsbejakande radikaliserings. Olika metoder för att "lyfta" tysta åsikter och för skolmiljön att inkludera olika åsikter är enligt skolpersonal, *det sokratiska samtalet* och *samtalskompassen*.

Implementera demokratiska värderingar

Elever inom de två SiS skolorna har svårigheter att hantera demokratins mångfald och de "icke-skyddade" värdena. SiS skolorna har en bred mångfald och funktionsdiagnoser samt etniska bakgrunder är någonting som elever har acceptans kring. En befast *machokultur* skadar kvinnosynen och skapar homofobi, bland både personal och elever. Machokulturen hotar demokratins mångfald och skapar svårigheter att implementera demokratiska värderingar i form av en god människosyn och respekt. Några metoder som görs idag är *etiklektioner* på båda institutionerna samt *temadagar* i form av "män för jämställdhet".

Studien föreslår (1) mångfaldig personal, (2) arbeta normkritiskt, (3) bygga en gemensam värdegrund som ligger nära eleverna och (4) visa på alternativ.

Avslutningsvis diskuteras vikten av en likvärdig, demokratisk och inkluderande skola för elever inom SiS skola. Det finns i skolans verksamhet att arbeta med demokrati och mänskliga fri- och rättigheter och därigenom att motverka våldsbejakande radikaliserings.

6.2. Avslutande reflektioner och återstående problem

Studien har bidragit till att förstå hur läroplanens demokratiuppdrag, samt skolpersonalens arbetssätt och metoder, kan användas inom SiS skola för att bättre förebygga och motverka våldsbejakande radikaliserings. Studiens resultat har relevans främst inom SiS skolverksamhet men kan också användas inom andra skolmiljöer där behov finns. Uppsatsen har främst kommit att fokusera på skolpersonalens miljö och svårigheter har varit att bemöta och operationalisera studiens arbete i elevintervjun, med enkla och applicerbara frågor. Att lyfta elevperspektivet är något som kan uppmuntras i vidare forskning. Intresset och relevansen har vuxit för att även inkludera SiS behandlingsavdelning, fler elever och skolpersonal samt att göra observationer, i kommande studier. Det för att få en tydligare, mer djupgående och tillförlitligare bild, samt fler redskap och kunskap kring hur radikaliserings kan motverkas och bemötas inom SiS. Samt att undersöka hur teorier så som det sokratiska samtalet och samtalskompassen fungerar i det arbetet. Det fanns inte utrymme för inom ramen av denna kandidatuppsats. Slutligen uppstod en fundering huruvida läroplanens demokratiuppdrag kan appliceras på samma sätt oavsett politisk eller religiös extremism. Jag behandlade dessa former som en. Det vore intressant att undersöka vad som skiljer dessa åt, och hur de i sådana fall kan bemötas på olika sätt?

7. Litteraturförteckning

Abrahamsen, Rita. (2000). *Disciplining Democracy: Development Discourse and Good Governance in Africa*. London & New York: Zed Books Ltd

Andersson, Bo. (Red.) (2000). *Samhällets demokratiska värdegrund – en fråga om mångfald, olikhet men lika värde*. Landskrona: Parajett

Billing, Mimi. (2015, 22 juli). *Händelseförloppet för Breiviks terrordåd*. Dagens Nyheter. Hämtad 2015-10-31 från: <http://www.dn.se/nyheter/varlden/handelseforloppet-for-breiviks-terrordad/>

CATS. (2013). *Förebyggande av våldsbejakande extremism i tredje land*. Karlstad: One Digitaltryck i Karlstad AB

Danermark, Berth, Ekström, Mats, Jakobsen, Liselotte, Karlsson, Jan Ch. (2010). *Att förklara samhället*. Lund: Studentlitteratur AB

Davies, Lynn. (2008). *Educating against extremism*. Stoke on Trent (UK): Trentham Books

Ds 2014:4. *Våldsbejakande extremism i Sverige: nuläge och tendenser*. Stockholm: Elanders Sverige AB

Esaiasson, Peter, Gilljam, Mikael, Oscarsson, Henrik, Wängnerud, Lena. (2012). *Metodpraktikan: Konsten att studera samhälle, individ och marknad*. Vällingby: Norstedts Juridik

Grimen, Harald & Gilje, Nils (2007), *Samhällsvetenskapernas förutsättningar*, Göteborg: Diadalos AB

Hermodsson, Anne & Hansson, Cecilia. (2005). *"Demokrati i det lilla?" Ungdomars delaktighet i sin behandling*. Statens Institutionsstyrelse. Stockholm: Edita. Hämtad 2015-10-22 från: <http://www.stat-inst.se/pagefiles/625/demokrati-i-det-lilla-ungdomars-delaktighet-i-sin-behandling.pdf>

Hugo, Martin. (2013). *Meningsfullt lärande i skolverksamheten på särskilda ungdomshem. (Institutionsvård i fokus Nr. 1)* Stockholm: Statens institutionsstyrelse

Kommittédirektiv 2014:103, *En nationell samordnare för att värna demokrati mot våldsbejakande extremism*. Hämtad 2015-10-26 från: https://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Utreddingar/Kommittedirektiv/En-nationell-samordnare-for-at_H2B1103/

Jönsson, Per. (2014). "Profetens hämnd?" *Islamiska Staten – Hot mot världsfreden?*. *Världspolitikens dagsfrågor nr 9*. Stockholm: Utrikespolitiska Institutet.

Kulturdepartementet. (2015). *Uppdrag till Statens institutionsstyrelse att kartlägga metoder och arbetssätt för att förebygga våldsbejakande extremism inom de särskilda ungdomshemmen*. Regeringsbeslut dnr 1.1.1. Stockholm

Larsson, Göran & Björk, Mårten. (2015). *Globala konflikter och lokala konsekvenser – översikt om utresandeproblematiken. (MSB888 – Juni 2015)*. Karlstad: Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, Hämtad 2015-10-08 från: <https://www.msb.se/RibData/Filer/pdf/27618.pdf>

McCracken. Grant. (1988). *The Long Interview*. Newburt Park: SAGE publications

Migrationsverket. (2015). *Statistik*. Hämtad 2015-10-31 från: <http://www.migrationsverket.se/Om-Migrationsverket/Statistik.html>

Nationalencyklopedin. (2016). *François de Voltaire*. Hämtad 2016-01-01 från: <http://www.ne.se.ezproxy.ub.gu.se/uppslagsverk/encyklopedi/enkel/francois-de-voltaire>

Persson, Lars. (2010). *Pedagogerna och demokratin – En rättssociologisk studie av pedagogers arbete med demokratiutveckling i förskola och skola*. Lund: Lunds Universitet

Persson, Martin. *Mänskliga rättigheter som global ideologi*. I Andersson, Bo (Red.) (2000). *Samhällets demokratiska värdegrund*. Landskrona: Parajett

Pettersson, Tove. (2009). *Återfall i brott bland ungdomar dömda till fängelse respektive sluten ungdomsvård. SiS Rapport 2/10*. Stockholm: Edita: <http://www.stat-inst.se/pagefiles/1120/aterfall-i-brott-bland-ungdomar-domda-till-fangelse-respektive-sluten-ungdomsvard.pdf>

Pihlgren, Ann S. (2010). *Sokratiska samtal i undervisningen*. Lund: Studentlitteratur AB

Ranstorp, Magnus & Dos Santos, Josefine. (2009). *Hot mot demokrati och värdegrund – En lägesrapport från Malmö*. Stockholm: CATS/Försvårshögskolan, Hämtad 2015-10-08 från:

<https://www.fhs.se/Documents/Externwebben/nyheter/2009/hot-mot-demokrati-och-vardegrund-20090128.pdf>

Regeringskansliet. (2006). *FN:s konventioner om Mänskliga rättigheter*. Stockholm: Davidsons Tryckeri. Hämtad 2015-11-09 från:

http://www.manskligarattigheter.se/dm3/file_archive/060621/9649d2011fd4f5bb858acf1419189c67/konventionstexter_pdfversion.pdf

Rienecker, Lotte & Jörgensen, Peter Stray. (2002). *Att skriva en bra uppsats*. Lund: Liber AB

Riksdagen. (2013a). *Demokrati*. Hämtad 2015-11-09 från: <http://www.riksdagen.se/sv/Sa-funkar-riksdagen/Demokrati/>

Riksdagen. (2013b). *Grundlagarna*. Hämtad 2015-11-09 från: <http://www.riksdagen.se/sv/Sa-funkar-riksdagen/Demokrati/Grundlagarna/>

Samordnaren mot extremism (2015). *Vad vi gör*. Hämtade 2015-10-28 från:

<http://www.samordnarenmotextremism.se/>

SFS (1995:1212). *Religionsfrihetslag 1995:680*. Stockholm: Justitiedepartementet. Hämtad 2016-01-01 från: [http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-](http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Religionsfrihetslag-1951680_sfs-1951-680/#overgang)

[Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Religionsfrihetslag-1951680_sfs-1951-680/#overgang](http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Religionsfrihetslag-1951680_sfs-1951-680/#overgang)

SFS 2015:150. *Yttrandefrihetsgrundlag 1991:1469*. Stockholm: Justitiedepartementet.

Hämtad 2015-11-09 från: [http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-](http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Yttrandefrihetsgrundlag-1991_sfs-1991-1469/?bet=1991:1469#K6)

[Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Yttrandefrihetsgrundlag-1991_sfs-1991-1469/?bet=1991:1469#K6](http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Yttrandefrihetsgrundlag-1991_sfs-1991-1469/?bet=1991:1469#K6)

SFS 2015:151. *Tryckfrihetsförordningen. 1949:105*. Stockholm: Justitiedepartementet.

Hämtad 2015-11-09 från: [http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-](http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Yttrandefrihetsgrundlag-1991_sfs-1991-1469/?bet=1991:1469#K6)

[Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Yttrandefrihetsgrundlag-1991_sfs-1991-1469/?bet=1991:1469#K6](http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Yttrandefrihetsgrundlag-1991_sfs-1991-1469/?bet=1991:1469#K6)

Sveriges Kommuner och Landsting. (2010). *Lokala insatser mot våldsbejakande politisk extremism*. Stockholm: Edita

Skolverket. (2012). *Kollegialt lärande nyckelfaktor för framgångsrik skolutveckling*. Hämtad

2016-01-01 från: <http://www.skolverket.se/skolutveckling/forskning/artikelarkiv/kollegialt-larande-nyckelfaktor-for-framgangsrik-skolutveckling-1.171296>

Skolverket. (2013a). *Demokrati och mänskliga rättigheter i läroplanerna*. Hämtad 2015-10-05 från: <http://www.skolverket.se/skolutveckling/vardegrund/demokrati-och-likabehandling/demokrati-och-manskliga-rattigheter/i-laroplanen-1.198520>, samt:

Skolverket. (2013a). *Lära genom ett demokratiskt arbetssätt*. Hämtad 2016-01-05 från: <http://www.skolverket.se/skolutveckling/vardegrund/demokrati-och-likabehandling/demokrati-och-manskliga-rattigheter/demokratiskt-arbetsatt-1.195940>

Skolverket. (2013b). *Rätt till delaktighet och inflytande*. Hämtad 2016-01-07 från: <http://www.skolverket.se/skolutveckling/vardegrund/planering-och-vardag/delaktighet-och-inflytande/ratt-till-delaktighet-och-inflytande-1.195976>

Skr. 2011/12:44. *Handlingsplan för att värna demokratin mot våldsbejakande extremism*. Hämtad 2015-11-25 från: <http://www.regeringen.se/contentassets/441d6f98b4e340d3a1a975d66c3e81f6/handlingsplan-for-att-varna-demokratin-mot-valdsbejakande-extremism-skr.-20111244>

Socialstyrelsen. (2011). *Ungdomar inom tvångsvården känner sig trygga*. Hämtad 2015-11-05 från: <http://www.socialstyrelsen.se/pressrum/pressmeddelanden/ungdomarinomtvangsvardenkanne-rsigtrygga>

SOU 2013:81. *När vi bryr oss, förslag om samverkan och utbildning för att effektivare förebygga våldsbejakande extremism*. Stockholm: Elanders

SPS 2010:800. *Skollag*. Sveriges riksdag. Hämtad 2015-11-05 från: Kolla källan?! http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Skollag-2010800_sfs-2010-800/?bet=2010:800#K7

Statens institutionsstyrelse. (2014a). *SiS i korthet, en samling statistiska uppgifter om SiS*. Hämtad 2016-01-01 från: <http://www.stat-inst.se/documents/statistik/rapporter-arlig-statistik/sis-i-korthet-2014.pdf>

Statens institutionsstyrelse. (2014b). *Årsredovisning 2014*. Hämtad 2016-01-01 från: <http://www.stat-inst.se/documents/arsredovisningar/sis-arsredovisning-2014.pdf>

Statens institutionsstyrelse. (2014c). *SiS etiska riktlinjer*. Stockholm

Statens institutionsstyrelse. (2015a). *Om SiS*. Hämtad 2015-10-29 från: <http://www.stat-inst.se/om-sis/>

Statens institutionsstyrelse. (2015b). *SiS skola*. Hämtad 2015-11-05 från: <http://www.stat-inst.se/om-sis/vard-av-unga-lvu/sis-skola/?resid=1702611741&q=samma+1%c3%a4roplan+2015&ilang=sv&hitnr=2&url=http%3a%2f%2fwww.stat-inst.se%2fom-sis%2fvard-av-unga-lvu%2f%2fsis-skola%2f&uaid=ABAB6CAEB646B201EEDA24F737EB1B6C%3a38332E3234382E3138382E3838%3a5247506845763625303>

Statens institutionsstyrelse, (2015c). *Barns och ungas rättigheter*. Hämtad 2015-11-05 från: <http://www.stat-inst.se/om-sis/vard-av-unga-lvu/barns-och-ungas-rattigheter/>

Säkerhetspolisen. (2010). *Våldsbejakande islamistisk extremism i Sverige*. Stockholm: Elanders

Sörensen, Jens Stilhoff (Ed) (2010) “*Challenging the Aid Paradigm: Western Currents and Asian Alternatives*” Palgrave Macmillan

Valmyndigheten. (2014). *Val till riksdagen – röster*. Hämtad 2015-11-15 från: <http://www.val.se/val/val2014/slutresultat/R/rike/>

Winther Jörgensen, Marianne, Philips, Louise. (2000). *Diskursanalys – som teori och metod*. Lund: Studentlitteratur AB

Wästerfors, David. (2014). *Lektioner i motvind – om skola för unga på institution*. Malmö: Égalité

BILAGA 1

Intervjuguide (lärar- och rektorsintervju):

Presentation av mig och mitt uppdrag. Berätta om mitt projekt om demokrati och MR.

Presentera anonymitet, samtycke att delta, tidsspann etc.

1. Personens roll och vardag

- Berätta kort vilken roll du har här på skolan och vad du gör om dagarna?
  - Vilka ämnen undervisar du i? (undervisar rektorn?)
  - Hur länge har du varit på SiS?
- Vad är det bästa med att undervisa inom SiS? Vilka är de stora utmaningarna?
  - Vilken roll har en lärare/rector här vid SiS?

2. Läroplanens demokratiuppdrag

- Hur ser du på läroplanens uppdrag kring demokrati och mänskliga fri- och rättigheter?
  - Hur tolkar du det? Vad går uppdraget ut på? Hur fundamentalt är det?
  - Är det luddigt? Tydligt? Hur man skall arbeta?
- Hur kommer det demokratifrämjande arbetet sig till uttryck i din undervisning? Hur omsätter du det i praktiken?
  - Vad är svårt/enkelt med att omsätta det i praktiken?
  - Vad är svår/enkelt med att arbeta med demokrati och mänskliga rättigheter inom just SiS? Finns det svåra situationer i demokratiarbetet som du i efterhand skulle göra annorlunda? Varför då?
  - Vad hade du velat ägna mer/mindre tid åt?
- Vad är viktigt/mindre viktigt av demokratin/MR att lära ut?
  - Inom SiS?
  - Vilka kunskaper vill du att dina elever skall ta med sig? Varför då?

3. Demokrati - Konkret i skolverksamheten och konkreta skolsituationer

- Vilket utrymme får demokrati i skolverksamheten? (hur prioriterat är det?)
  - Integrerat i alla ämnen? På vilket sätt?
  - Enskilda lärotimmar för demokrati? Hur många?
  - Hur arbetar ni konkret med det i undervisningen, eller utanför?
  - I samtal säger du? Hur då?

- Pratar ni om ”skyddade” (fasta enligt grundlagen) demokratiska värden som Yttrandefrihet? Tryckfrihet? Religionsfrihet? Lika rösträtt? Integritet? Ickediskriminering (hets mot folkgrupp)?
  - Vilka då? Hur mycket då? Varför pratar ni mer om det?
  - Vad säger ni om det?
- Undervisar ni om demokratiska institutioner? Går ni igenom t ex vad riksdag och regering gör?
- Pratar ni om ”icke skyddade” demokratiska värden så som jämställdhet? Människors lika värde? Kön? Hbtq? Fattigdom? Funktionshinder? Etnicitet (rasism)? Sexism?
- Upplever du att det förekommer kränkningar bland elever eller lärare på grund av: social bakgrund, kön, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexualitet och funktionsvariation
  - Av vem? Hur då? Vad tror du det beror på?
  - Vilka kränkningar är vanligast? Vad säger eleverna då?
  - Hur arbetar ni för att motarbeta kränkningar på er skola?
  - Hur förmedlar ni i dom situationerna öppenhet, Respekt, Solidaritet, Ansvar?
- Läroplanen har ett tydligt fokus på kommunikativa förmågor och källkritik, hur lär ni ut/pratar ni om det?
  - Har ni källkritik på schemat? (exempelvis av internetkällor? lära sig vara kritisk? Kolla upp fakta bakom källor?)
  - Nyheterna? Följer ni upp och kolla källor efteråt?
  - Övar ni på att diskutera? Analysera? Kritisera? Värdera?
- Har ni skolval? Elevråd?
  - Andra demokratiska processer?
  - Hur kommer elever till tals?
- Finns det demokratiska begrepp du skulle vilja prata mer om?

4. Våldsbejakande radikaliserings-tendenser

”Mitt projekt handlar om att hur demokratifrämjande åtgärder används för att motverka våldsbejakande radikalisering”

- Den senaste tiden har varit en turbulent tid i media och världen (terroråd i världen, situationen i mellanöstern, Flyktingkris, flyktingbränder, terroråd i Trollhättan osv.). Vad är reaktionerna på er skola? Hur hanterar du det i rollen som lärare?
  - Kan ni prata om problematiken kring våldsbejakande extremism? Hur gör ni då? Vad är svårt/mindre svårt?
  - Tar ni aktivt avstånd inom skolan mot våldsbejakande extremistiska nätverk? Hur då?
  - Använder ni er av källkritik i dessa situationer?
- Har du någon gång märkt några våldsbejakande extremistiska tendenser på er skola?
  - Hur då?
  - Förekommer intolerans bland/mellan elever mot andras moraliska, politiska, religiösa ståndpunkter? Vad säger eleven då?
- Tänk dig in i en situation där du märker att en ungdom håller på att radikaliseras, hur skulle du bemöta det i din roll som lärare? Rektor?
- Sätta in extra insatser? Undervisning? Lektioner? Samtal kring demokrati?
  - Hur skulle det gå till?
  - Hur skulle du hantera detta inom ditt undervisningsuppdrag?
- Vilket utrymme får studenters funderingar och åsikter som berör religion, politik, kultur, ”den andre”, intolerans, ansvar, och extremistiska funderingar i skolundervisningen?
- Tycker du att arbetet med demokrati och mänskliga rättigheter är viktigt för att förebygga våldsbejakande radikaliserings? Varför då? (Vilket samband finns där emellan enligt lärarna?)

Avslutande fråga: är det något som du skulle vilja tillägga som du tänker på eller som du inte har fått sagt?

BILAGA 2

Intervjuguide (elevintervju)

Presentation av mig och mitt uppdrag att undersöka hur Ni arbetar med demokrati och mänskliga friheter och rättigheter i SiS skola. Presentera anonymitet (inga namn eller skolor kommer nämnas, det som sägs i denna intervju är helt anonymt), att det är frivilligt att delta (hoppa av när som helst), tidsspann etc.

1. Personens roll och vardag

- Berätta kort vad du gör om dagarna?
  - Hur gammal är du?
  - Trivs du på SiS? Hur länge har du varit på här?
  - Hur mycket tid är du i skolan? Vad gör du i skolan just nu?
- Vad är det bästa/sämsta med SiS skola?
  - Varför då?

2. Demokrati i möten

- Har du någon gång känt dig kränkt/diskriminerad på grund av: social bakgrund, kön, etnisk tillhörighet, religion, eller annan trosuppfattning, sexuell läggning och funktionsvariation
  - Vad hände då? Av en ungdom eller personal? Vad tror du det beror på?
  - Får man säga vad man vill? Varför säger du så då?
  - Pratar ni i skolan om att inte kränka varandra? När då? Vad säger ni då?
- Händer det att det blir bråk, våld, kränkningar mellan elever?
  - Vad händer då? Vad gör du då? Kan/vill du stoppa det?
  - Finns det sådana situationer du själv varit med om?
  - Pratar ni om det för att förhindra/stoppa det?
- Om det händer en incident/något extra särskilt på skolan, hur blir reaktionen då? (Pratar ni om det? Andra reaktioner?)
- I den situationen/situationerna, hur reagerar lärarna/du då?
  - Tycker du att lärarna? Rektor? Lyssnar på dig?
  - Varför? varför inte?
- Har ni elevråd? Skolval? Röstade du förra valet 2014?
  - Vad pratar ni om på dessa?

- Jag har förstått att ni kolla mycket på nyheterna och hänger med i samhällsdebatten? Pratar ni om vad som händer runt om i världen just nu? (Konkret: terrordåd i världen, situationen i mellanöstern, skolattacken i Trollhättan, flyktingbränder osv.)
  - Vad kollar ni på då? Hur är din reaktion på det?
  - Kollar ni upp vem som har sagt/skrivit vad? (Källkritik?)
  - Tar ni reda på mer fakta om det ni sett/läst om? Och pratar om varför?
- Brukar ni diskutera och analysera saker i skolan? Diskuterar ni dessa händelser? (se ovan)
  - Får man säga vad man vill? Kan du säga vad du tänker på och alla dina tankar i skolan? (religion, politik, om andra människor, social bakgrund (olika etnicitet) etc.)
  - Vad händer då? Hur gör man sin röst hörd?
- Om man tänker på att många i världen just nu har starka åsikter, upplever du att dina klasskamrater/folk här har starka åsikter?
  - Vilka åsikter då? Kan ni prata om sådant på lektionerna? Lyssnar personal?

3. Demokrati i undervisning och skolan

- Pratar ni om demokrati i skolan? (exempelvis riksdag/regering, alla över 18 år får rösta, olika partier och val, yttrandefrihet, tryckfrihet, religionsfrihet, integritet (egna känslor, rätt till makt över sig själv) etc.)
  - Vad säger ni då? Är det i lektioner eller utanför?
  - Vad pratar ni om? Mest? Ge exempel.
  - Får man tro på Gud här? kan man äta halal? Får man gå ifrån och be? Göra ramadan?
- Pratar ni om människors rättigheter: alla människors lika värde, jämställdhet mellan kön, olika sexualitet (homo, bi, trans etc), funktionshinder, social bakgrund, religion, fattiga och utsatta etc.
  - Vad pratar ni om då? Vad tycker du om det?
- Ni har varje vecka en lektion om etik? Kan du berätta något ni pratat om där?
  - Tänker du på sådant? Har alla lika värde (Här på SiS?)? Är man värde lika mycket om man är homosexuell? Kommer från ett annat land? Varför då?
- Pratar ni om att visa respekt för varandra? Och att inte kränka andra? Hjälpa andra?
  - När pratar ni om det? Hur mycket då?

- Tycker du det är viktigt?
- Kan du tänka dig att Sverige skulle styras bara av en ledare? En stark person?

Avslutande fråga: Är det något du skulle vilja tillägga eller som du inte har fått sagt?